

Književno-povijesna analiza Kunićeva govora "Clemente XIII P.M. renunciatio oratio"

Devčić, Antonija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:357556>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Antonija Devčić

**KNJIŽEVNO-POVIJESNA ANALIZA
KUNIĆEVA GOVORA „CLEMENTE
XIII. P.M. RENUNCIATO ORATIO“**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

ANTONIJA DEVČIĆ

**KNJIŽEVNO POVIJESNA ANALIZA
KUNIĆEVA GOVORA „CLEMENTE XIII.
P.M. RENUNCIATO ORATIO“**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Maja Matasović

Zagreb, 2023.

Književno-povijesna analiza Kunićeva govora „Clemente XIII. P.M. renunciato oratio“

Sažetak:

U ovome se radu na temelju književno-povijesnih okolnosti promatra i analizira Kunićev govor papi Klementu XIII. Kako bismo mogli razumijeti analizu, odnosno sam govor, potrebno je sagledati društveno-povijesne okolnosti za vrijeme kojih je govor nastao, upoznati autora i njegov život te književnu djelatnost, predstaviti papu Klementa XIII. te napraviti pregled govorništva kako bismo mogli napraviti poveznicu s navedenim govorom. U radu se navode autori koji su se bavili Kunićevim životom te sakupljali i analizirali njegovu književnu građu. Govor upućen papi Klementu XIII. jedini je tiskani Kunićev govor koji ima i svoje američko izdanje. Nakon pregleda povijesnih okolnosti, napravljen je i pregled povijesti retorike i najznačajnijih govornika kroz povijest. Potom je objašnjeno razdoblje prosvjetiteljstva koje je obilježilo kako povijesno tako i književno razdoblje 18. stoljeća za vrijeme kojega je napisan i održan Kunićev govor. Analiza jedinog Kunićeva tiskana govora napravljena je na način da je latinski tekst prepričan na hrvatskom jeziku i napravljena je poveznica s ranije navedenim podacima. Budući da tekst obiluje stilskim figurama i tropima koji su karakteristični za stil kojim je Kunić pisao, izdvojene su neke i oprimjerene. Ovaj govor važan je dio hrvatske književnosti na latinskom jeziku.

Ključne riječi: Rajmund Kunić, retorika, papa Klement XIII., prosvjetiteljstvo, stilske figure i tropi

Literary-historical analysis Kunić's speech "Clemente XIII. P.M. renunciato oratio"

Abstract:

In this work, the speech of Kunić addressed to Pope Clement XIII is observed and analyzed based on literary-historical circumstances. To comprehend the analysis and the speech itself, it is necessary to consider the socio-historical circumstances during which the speech was given, familiarize oneself with the author and his life, literary activity, introduce Pope Clement XIII, and provide an overview of rhetoric to establish a connection with the aforementioned speech. The work references authors who have delved into Kunić's life, collected, and analyzed his literary works. The speech directed to Pope Clement XIII is the sole printed speech by Kunić, which also has an American edition. After reviewing the historical context, a survey of the history of rhetoric and the most significant speakers throughout history is conducted. Subsequently, the Enlightenment period, which marked both the historical and literary aspects of the 18th century when Kunić's speech was written and delivered, is explained. The analysis of Kunić's only printed speech is executed by summarizing the Latin text in Croatian and establishing a connection with the earlier mentioned chapters. Given that the text abounds in stylistic figures and tropes characteristic of Kunić's writing style, some are extracted and exemplified. This speech constitutes an important part of Croatian literature in the Latin language.

Keywords: Rajmund Kunić, rhetoric, Pope Clement XIII., enlightenment, stylistic figures and tropes

Sadržaj:

1. Uvod.....	1
2. <i>Iter appellatum vita!</i>	4
3. <i>Contextus historicus</i>	12
3.1. <i>Aliquid de litteris tempore illuminismi</i>	15
3.2. <i>De vita Pontificis Clementis XIII</i>	20
4. <i>Historia rhetoricae</i>	22
5. <i>Analysis orationis pro Papa Clemente XIII</i>	29
5.1. <i>Proprietates orationis</i>	37
6. Zaključak.....	42
7. Literatura.....	43

1. Uvod

Osamnaesto je stoljeće donijelo niz promjena, kako u svijetu i Europi, tako i u samoj Hrvatskoj. Od prosvjetiteljstva, industrijske revolucije, razvoja država, ratova i političkog i kulturnoga razvoja do promjena u ukusima u književnosti. Autor koji se našao u tim promjenama bio je i Rajmund Kunić, koji je, sudeći prema onome što je sačuvano, svoja djela pisao isključivo na latinskom jeziku. O samom Kuniću i njegovim radovima više će riječi biti u drugom poglavlju ovoga rada.

Koliko je bio osebujan pisac i koliko je značajan za hrvatsku književnost na latinskom jeziku pokazuje, uz brojna druga djela, i njegov govor papi Klementu XIII. koji je ujedno i tema ovoga rada. Postoje brojni autori koji su se bavili Kunićevim životom i njegovim književnim djelovanjem. Neki od njih su Talijani Nikola Tomaseo (1802. – 1874.)¹ i Francesco Maria Appendini (1768. – 1837.)². Za Appendinija se može reći da je jako dobro poznao Kunićev književni opus budući da su njegove analize bile vrlo detaljne, iako je u nekima vidljiv subjektivan dojam. S druge strane Tomaseo je naglašavao kako je Kunićevo književno i prevodilačko stvaralaštvo imalo pozitivnog doprinosa za isusovačko društvo, ali zamjera mu u poeziji nedostatak poetskog duha.³ Osim njih Kunića i njegov život i književno stvaralaštvo proučavali su i drugi. Neki od njih su: Rafael Radelja (1769. -1831.)⁴, Franjo

¹ Niccolò Tommaseo (1802. – 1874.), talijanski književnik, jezikoslovac i političar. „Tommaseo, Niccolò”, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61724>, 30.08.2023.

² Francesco Maria Appendini (1768. – 1837.), talijanski i hrvatski povjesničar, književni povjesničar i jezikoslovac. „Appendini, Francesco Maria”, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3386>, 30.08.2023.

³ Stojan, 1996: 228-230.

⁴ Lenard, 2016: 65.

Maixner (1841. – 1903.)⁵, Luko Paljetak (1943.)⁶, Irena Bratičević (1977.)⁷ i dr.⁸ Rafael Radelja sakupio je i prepisao pjesnički opus Rajmunda Kunića izdajući kasnije i zbirku epigrama.⁹ Franjo Maixner autor je Kunićeve bibliografije izdane u knjizi *Život i rad Rajmunda Kunića*.¹⁰ Luko Paljetak govori o salonu Marije Pizzeli u koji je Kunić zalazio, a o kome će više riječi biti kasnije u tekstu. Ipak, najdalje u proučavanju Kunićeva života otišla je Irena Bratičević koja je detaljno opisala njegov život i detaljno proučavala njegova djela, a ponajviše epigrame, što je vidljivo u dvama svescima *Via virtutis* (Put vrline) od kojih je prvi izašao 2015. godine i bavi se Kunićevim životom i opisom epigramatskoga opusa dok drugi, koji je izašao 2016. godine, sadrži sve njegove epigrame i analize istih. Ujedno će prvi svezak Irene Bratičević biti polazišna točka za proučavanje Kunićeva života u svrhu pisanja ovoga rada.

Cilj samoga rada je na temelju povijesnog konteksta, razvoju novog književnog razdoblja te ostalim promjenama koje su se dogodile za vrijeme života Rajmunda Kunića i njegova književna stvaralaštva napraviti analizu njegova govora upućena papi Klementu XIII.

Kako bi to bilo što jednostavnije i preglednije, rad će biti podijeljen na više dijelova, odnosno posebno će biti razrađeno povijesno razdoblje, književni kontekst te Kunićev život i djela koja će kasnije biti od važnosti za glavno poglavlje o samom govoru.

Budući da je fokus na književno-povijesnoj analizi Kunićeva govora, prvo će biti riječi o samom autoru i njegovu životu te književnom stvaralaštvu na što će se nadovezati poglavlje o povijesnim okolnostima kako bismo dobili potpuni pregled i kontekst nastanka samoga govora. Pišući o povijesnim okolnostima dotaknut ćemo se i samoga pape Klementa XIII.

⁵ Franjo Maixner (1841. – 1903.), hrvatski klasični filolog. „Maixner, Franjo”, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38156>, 30.08.2023.

⁶ Luko Paljetak (1943.), hrvatski književnik i prevoditelj. „Paljetak, Luko”, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=46350>, 30.08.2023.

⁷ Irena Bratičević (1977.), izv. prof., pročelnica Odsjeka, predstojnica Katedre za hrvatski latinizam. Preuzeto sa: Odsjek za klasičnu filologiju, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet., <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/nastavnici/irena-braticevic/>, 02.09.2023.

⁸ Još se neki radovi nalaze u popisu literature na kraju rada.

⁹ Sopta, 1996: 10.

¹⁰ Bratičević, Irena, „Kunić, Rajmund“, *Hrvatski bibliografski leksikon*, 2013., <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11420>, 30.08.2023.

kojemu je govor namijenjen. Saznat ćemo kakav je bio njegov život, kada je došao na mjesto pape i kako se između ostalog snašao i na toj poziciji. Potom će prije same književne analize govora naglasak biti na povijesnom pregledu govorništva općenito. Na samom kraju nalazi se analiza govora koja će se sastojati od dva dijela, sadržaja i interpretacije govora. Interpretacija govora sastojat će se od odabira nekoliko stilskih figura koje se nalaze u tekstu, a pomažu da uz sadržaj on bude kompletna cjelina.

2. *Iter appellatum vita!*

Rajmund Kunić rođen je 24. siječnja 1719. godine u Dubrovniku kao jedan od četvorice sinova oca Stjepana i majke Margarite. Otac Stjepan bio je sin Stjepana Kunića iz njegova drugog braka dok je majka Margarita bila kći zdura Mata Vlahovog Jelića.¹¹ Svoje prvo ime Stjepan naslijedio je od oca, a Rajmund će kasnije uzeti po svome stricu kao redovničko. Premda je vrlo mlad ostao bez oca, to njegovu majku nije spriječilo da mu omogući najbolje obrazovanje. Svoju osnovnu naobrazbu završio je u Dubrovniku pohađajući isusovački kolegij, gdje se dobro upoznao s klasičnim jezicima, grčkim i latinskim, kao i njihovim književnostima, što je kasnije utjecalo na njegov književni rad. Nakon odlaska iz Dubrovnika 1734. u Rim Kunić se više nije vraćao u svoj rodni grad. Došavši u Rim, studirao je filozofiju i teologiju na isusovačkom učilištu (*Collegium Romanum*) što mu je omogućilo da 1750. bude zaređen za svećenika. Studij ga je isto tako odveo izvan Rima na način da je morao održati nastavnu praksu u drugim isusovačkim školama. Kunić je to odradio u gradiću Fermo na zapadnoj obali Jadrana, umbrijskom gradu Città di Castello te u Firenci. Izbivajući iz Rima, nadahnut talijanskim autorima započinje pisati na talijanskom jeziku, no ubrzo shvaća da stihovi na talijanskome nisu ono što ga zanima te se okreće stvaranju na latinskome jeziku. Vrativši se u Rim, Kunić je bio profesor retorike na Kvirinalu, a za to vrijeme je i postao članom Akademije Arkadije, književnog društva. Osim navedene Akademije Arkadije, bio je član i drugog književnog društva, *Accademia degli Infecondi*. Bio je i član akademije *degli Occulti*.¹²

Za vrijeme svog profesorskog mandata Kunić se sve više posvećuje svom književnom stvaralaštvu, kao pjesnik i prevoditelj. Kako piše Bratičević, kao pjesnik latinist istaknuo se tako što su njegove pjesme izašle u prigodničarskim izdanjima (u zbirkama akademija *Infecundorum* i *Arcadum*, u antologiji katulovskih elegija u Varšavi, kao i antologiji isusovačke poezije u Cremoni).¹³ Što se tiče Kunića prevoditelja, iskazao se prepjevima Teokrita, Homera, Kalimaha, Mimnerma, prepjevima iz grčke antologije te prepjevom

¹¹ Vekarić, 1996: 201.

¹² Podatci o Kunićevu životu preuzeti iz: Bratičević, 2015: 159-185.

¹³ Bratičević, 2015: 167.

Homerove Ilijade na latinski. Prijevod Ilijade je objavljen 1776. u Rimu. U periodu dok je bio profesor održao je i govor za Carla Rezzonica koji je izabran za papu Klementa XIII, što je ujedno i tema ovog rada. Iako će kasnije biti riječi o samom govoru, važno je istaknuti da je to jedini tiskani govor Rajmunda Kunića. Pisao je i druge prigodne govore koje je držao na početku školske godine ili na obnovama zavjeta u Družbi, ali oni su ostali u rukopisu.¹⁴

Budući da politička vlast u raznim europskim državama u to vrijeme smatra isusovce neprijateljima, započeo je njihov progon u prekoceanskim i zapadnoeuropskim zemljama. Dakako da je u tome ležala politika koja je za sve što se događalo krivila Crkvu, točnije isusovce koji su bili optuživani ne samo za nedostojno ponašanje, već i za uplitanje u politiku pa čak i atentate. Atentat za koji su bili optuženi bio je onaj na francuskoga kralja Henrika IV. (1553. – 1610.) još 1610. godine, a smatra se da je to bio samo jedan od vladara kojega su željeli maknuti s puta.¹⁵ Družba je u Rimu raspuštena za vrijeme pape Klementa XIV. (1705. – 1774.), nasljednika pape Klementa XIII. koji se uspio oduprijeti tome. Kada se to dogodilo, Kunić je mogao kao i ostali isusovci odlučiti želi li živjeti kao laik ili postati tzv. svjetovnim svećenikom, izravno pod vlašću biskupa. Bratičević navodi da je on dakako odabrao svećeničko odijelo, te je zapravo ostao raditi kao profesor na novome zavodu odbivši ponudu da bude profesor na sveučilištu u Pisi.¹⁶ U Rimu se tada nalazio i književni salon, salon Marije Pizzeli. Paljetak piše kako je to bilo magično mjesto koje je privuklo sve što je tada u Rimu bilo poznato po ljepoti, peru i kistu, umu i duhovitosti.¹⁷ Maria Pizzeli rođena je u Rimu, a bila je, između ostaloga, majka dvoje djece i vrlo obrazovana (poznavala je fiziku, filozofiju, građansko pravo, povijest, pjesništvo, francuski, španjolski, engleski, latinski i grčki, kojemu ju je podučavao upravo Kunić). U njezinu salonu su se vodili razgovori, recitirala se poezija, slušala glazba, igrale su se društvene igre te izvodila dramska djela. Kunić je u čast Marije Pizzeli, kojoj je dao pjesnički pseudonim Lida, napisao mnoštvo epigrama.¹⁸

¹⁴ Bratičević, Irena: „Kunić, Rajmund“, *Hrvatski biografski leksikon*, 2013., <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11420>, 30.08.2023.

¹⁵ Velić, 2013: 23.

¹⁶ Bratičević, 2015: 170.

¹⁷ Paljetak, 1996: 185.

¹⁸ Bratičević, 2015: 171-172.

Kunić je bolovao od teške bolesti s kojom se borio mjesecima, ali imao je pomoć svojih prijatelja. Umro je 22. studenoga 1794. te je pokopan u Bazilici svetih apostola u Rimu.¹⁹

Što se tiče Kunićevog života i proučavanja istog, valja naglasiti da su mnogi posvetili vrijeme tome da napišu njegov životopis i to počevši nedugo nakon njegove smrti. Upravo sva ta istraživanja su dovela do toga da možemo detaljnije proučavati ne samo njegov život, nego i književno stvaralaštvo.

Kunićevo prvo zabilježeno djelo bila je elegija *Ad amicum in Illyrico prope Epidaurum rusticantem* („Prijatelju u Iliriku blizu Epidaura koji se bavi seoskim poslovima“). Sveukupno je sačuvano četrdeset sedam elegija od kojih je tiskano dvadeset i dvije koje se čuvaju u arhivu franjevačkog samostana u Dubrovniku.²⁰ Tematika tih elegija je uglavnom bila prigodna, didaktična i sakralna. Naslovi elegija koje su tiskane, a također su posvećene na neki način papi Klementu XIII., jesu:

Clementi XIII. Pontifici O. M. de Ludovico fratris filio S. Marci procuratore facto elegia („Ponajboljem i ponajvećem papi Klementu XIII., elegija o bratovom sinu Ludoviku, koji je postao upravitelj crkve sv. Marka“),

Ad excellentissimum principem Abundium Rezzonicum Clementis XIII fratris filium senatorem urbis Romae declaratum elegia („Elegija napisana preuzvišenom knezu Abboundiju Rezzonicu, sinu brata Klementa XIII, proglašenom senatorom grada Rima“),

Arcadia instaurata a Clemente XIII P. O. M. elegia („Elegija o Arkadiji koju je obnovio ponajbolji i ponajveći otac Klement XIII.“),

In adventu Romam Josephi II, Romanorum Imperatoris, et Petri Leopoldi, Magni Ducis Hetruriae, sede vacante, per obitum Clementis XIII, Pontificis Maximi („Elegija povodom dolaska u Rim Josipa II, cara Rimskog Carstva, i Petra Leopolda, Velikog vojvode Toskane, za vrijeme ispražnjene (papinske) stolice zbog smrti Klementa XIII, vrhovnog svećenika“).²¹

¹⁹ Bratičević, 2015: 185.

²⁰ Bratičević, 2015: 202.

²¹ Popis preuzet iz Bratičević, 2015., 204-212.

Treba naglasiti da autori koji su se bavili Kunićevim stvaralaštvom nisu usuglašeni oko podjela i broja elegija, ali slažu se u jednom, a to je da to treba dodatno proučavati kako bi se došlo do mogućeg usuglašavanja.²²

Sačuvano je četrnaest pjesama u heksametrima koje su također imale didaktične i nabožne teme. Sačuvane su pod nazivom *Carmina*.²³ Među njima je pisao pjesme isusovcu Alojziju Gonzagi (1568. – 1591.)²⁴ u čast njegovog spomendana u lipnju kako bi potaknuo čitatelje, osobito svoje učenike, na život poput njega. Osim ovih pjesama Kunić je Gonzagi napisao i šest epigrama i jedan govor.²⁵ *De Sancto Aloysio servandae innocentiae patrono carmen* („Pjesma o svetom Alojziju, zaštitniku očuvanja nevinosti“) prva je od tri pjesme koje je posvetio Gonzagi i ona započinje tako da se može vidjeti odnosno zamisliti kako sveci silaze među ljude koji se mole, a zapravo govori o borbi dobra i zla dok se u drugoj pjesmi *Ad Sanctum Aloysium preces* („Molitve svetom Alojziju“) prikazuje tijekom molitvi za mladost upućenih svetom Alojziju, koje on uslišava na način da osvijetli lice mladića. U trećoj i posljednjoj pjesmi *De laudibus Sancti Aloysii Gonzagae sub nomine Daphnidis. Idyllium* („Idila o pohvalama Svetog Alojzija Gonzage pod imenom Dafnida“) gdje opisuje kako je tzv. Božji ugodnik donio mir, red i idilu u zamišljenu Arkadiju.²⁶ Osim njemu posvetio je pjesme i Stanislavu Kostki (1550. – 1568.)²⁷, još jednom pripadniku Družbe Isusove. Njemu je kao i Gonzagi posvetio tri pjesme od kojih je prva *De obitu Sancti Stanislai Kostkae* („O smrti Svetog Stanislava Kostke“) u kojoj se autor prisjeća Kostkine smrti uoči blagdana Velike Gospe čitajući podatke o njegovoj smrti i onome što je prije iste napisao.²⁸ Druga po redu bila je pjesma po nazivu: *Sancto Stanislao Kostkae hymnus* („Himan Svetom Stanislavu Kostki“) dok je treća bila *De S. Stanislao Kostka carmen* („Pjesma o Stanislavu Kostki“).

²² Bratičević, 2015: 219-221.

²³ Bratičević, Irena: „Kunić, Rajmund“, *Hrvatski biografski leksikon*, 2013., <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11420>, 30.08.2023.

²⁴ Alojzije Gonzaga (1568.-1591.), isusovac, zaštitnik mladih, studenata, isusovačkih novaka, slabovidnih, oboljelih od kuge i AIDS-a. , „Gonzaga, Alojzije, sv.“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=69805>, 30.08.2023.

²⁵ Bratičević, 2015: 266, 307.

²⁶ Bratičević, 2015: 196.

²⁷ Stanislav Kostka (1550.-1568), svetac i isusovački sjemeništarač. https://hr.wikipedia.org/wiki/Stanislav_Kostka, 30.08.2023.

²⁸ Bratičević, 2015: 197.

Dvije posvećuje Blaženoj Djevici Mariji: *De Beata Maria Virgine in Coelum assumpta carmen* („Pjesma o Blaženoj Djevici Mariji uznesenoj na nebo“) i *Matri moestissimae carmen* („Pjesma najtužnijoj Majci“). Potom postoje dvije koje su bile parafraze biblijskih proročkih knjiga: *Isaias vaticinans suae genti primum aerumnas, deinde salutarem Christi Reparatoris adventum* („Prorok Izaija koji predviđa svojem narodu najprije nevolje, a potom spasonosni dolazak Krista Iscjelitelja“) i još jedna koja pokazuje njegovu povezanost s papom Rezzonicom: *Ad Clementem XIII. Omen ex Joelis vaticinio* („Klementu XIII. o znaku iz knjige proroka Joela“).²⁹ Posljednje četiri pjesme u zbirci su mitološke prirode, a njima je Kunić htio potaknuti učenike na učenje i rad: *Vaticinium Cassandrae, quum Paris Helenam rapturus Troja solveret* („Proročanstvo Kasandre o tome kako će Paris oteti Helenu i uzrokovati pad Troje“), *Exemplo Achillis declaratur quam grave ac pertinax malum sit iracundia, carmen* („Pjesma o tome kako se primjerom Ahileja pokazuje koliko ozbiljna i štetna može biti srdžba“), *De Aesopiarum fabularum versione ad Romanos iuvenes* („O prijevodu Ezopovih basni za rimske mladiće“) i *In studiorum instauratione* („Prilikom obnove studijskog truda“ tj. na početku nove godine).³⁰ Kao što je ranije spomenuto, u to doba dolazi do vraćanja antici i njezinim autorima, a neke od tih elemenata i utjecaja antičkih autora nije teško uočiti ni u Kunićevim djelima.

U epistolama, kojih je trinaest, vidi se utjecaj Horacija. Pisane su u heksametrima, a u njima je Kunić iznosio svoja mišljenja o književnom stvaralaštvu.

Pisao je i hendekasilabe kojih je sačuvano četrdeset i šest. Ljudi kojima se u tim pjesmama “rugao” bili su loši pjesnici, neumjereni govornici, lijeni, neotmjjeni, hvalisavi i pohlepni ljudi.³¹

Još jedan dio Kunićeva opusa čine parafraze Horacija i Katula.

Ipak nije samo pisao vlastita djela, već se bavio i prevoditeljstvom. Prevodio je s talijanskog i grčkog jezika. Prijevodi s grčkog su značajniji budući da bi se mnogi složili da je najpoznatiji upravo po svom već spomenutom prijevodu Ilijade. Njegov prijevod je imao

²⁹ Bratičević, 2015: 199-200.

³⁰ Bratičević, 2015: 200-201.

³¹ Bratičević, 2015: 234.

otprilike tri tisuće stihova više nego Homerova verzija, što pokazuje da su pravila prevođenja u njegovo doba bila nešto slobodnija nego danas.

Premda je bio i prevoditelj i pjesnik, najpoznatiji je, osim po prijevodu Ilijade, i po svojim epigramima kojih je blizu četiri tisuće. Teme je pronalazio u svakodnevnom životu u Rimu i oslanjao se na prijevode epigrama antičkih grčkih i rimskih autora. Uzore po kojima je pisao svoje epigrame možemo pronaći kod grčkih i rimskih epigramatičara poput Kalimaha, Asklepijada, Katula i Marcijala. Epigrami su podijeljeni u različite skupine. Najviše je onih satiričnih, potom šaljivih, pohvalnih, moralnih, nabožnih, zavjetnih koji se nazivaju *votiva*, nadgrobnih i žalobnih te raznolikih (*varia*).

U kontekstu ovoga rada nama su najzanimljiviji govori. Do sada je poznato da postoji četrnaest govora za koje se smatra da su mu uzori bili Izokrat, Lizija i ponajviše Ciceron, iako je vidljiv i vlastiti prozni stil.³² Njegovo govorničko umijeće prvi je komentirao biskup Tosi³³ koji je pohvalio čistoću i eleganciju te smirenost i jasnoću.³⁴ On je o Kunićevu govoru za papu Klementa XIII. iznio podatke o tome da je, nakon što je Klement bio izabran za papu, upravo Kunić bio odabran da održi govor u njegovo i ime svih drugih isusovaca koji su mu na tome htjeli čestitati, a održao ga je u crkvi svetog Ignacija 31. kolovoza 1758. nakon čega je isti tiskan.³⁵ Iako je jedini tiskani govor upravo ovaj namijenjen papi Klementu XIII., valja spomenuti i one koji nisu tiskani. U uvezu Ivana Luke Volantića (1749. – 1808.)³⁶ koji predstavlja njegove prijepise Kunićevih govora nalazi se osim navedenog govora o papi Klementu XIII. još njih četiri, izgovorenih prilikom obnove zavjeta u Družbi:

Oratio Prima in instauratione votorum, inc. Quod suis olim apostolis non immerito gloriantibus kao što mu i sam početak kaže, govori o apostolima i hvalisanju.

³² Bratičević, 2015: 267-269.

³³ Gioacchino Tosi, Kunićev učenik i autor djela o njegovu životu: *De vita Raymundi Cunichii commentariolum*.

³⁴ Bratičević, 2015:

³⁵ Bratičević, 2015: 267-268.

³⁶ Lupić, 2017.; 89.

Oratio Secunda in instauratione votorum, inc. Vere ac sapienter, ut mihi quidem videtur počinje Kunićevim izražavanjem mišljenja o tome što je prava odnosno istinska sreća, pritom opet naglašavajući religiozni život, a posvećen je isusovcima i isusovačkom redu općenito.

Oratio Tertia in instauratione votorum, inc. Duo libertatis esse genera non ignoratis u kojemu se dotiče pitanja slobode i to dva tipa iste pritom naglašavajući da je življenje po Bogu prava sloboda dok su ostali načini kušnje kojima se treba oduprijeti.

Oratio Quarta in instauratione votorum, inc. Brevitatem mihi utendum esse video u kojem propituje zašto postoji isusovački red i, premda nije sačuvan u cijelosti, znamo da je morao biti kraći od ostalih budući da je bio dio propovijedi.³⁷

U drugom Volantićevom prijepisu nalazi se još sedam Kunićevih govora, od kojih su autorici ovoga rada poznati samo počeci:

Oratio prima, habita anno MDCCLXXIII inc. Quod omnes boni, publicae utilitatis causa, vobis omnibus expetebant iz 1773., godine ukinuća isusovačkog reda, govori o uspostavi studija, tj. o početku studijske godine.

Oratio secunda, inc. Si quanta est, Cardinalis amplissime, caeterique auditores koji počinje obraćanjem kardinalu i drugim slušateljima.

Oratio tertia, inc. Nulla res est N. N., qua mentes hominum, adolescentium praesertim koji je posvećen Alojziju Gonzagi, a koji je Kunić napisao još kao mladić.

Oratio quarta, inc. Scitum est N. N. neque oppido huic, quem instituo, sermoni inoportunum počinje, prema Kunićevom mišljenju, prikladno prilikama održavanja.

Oratio quinta, inc. Qui in optimarum artium studiis doctrinisque versantur govori mladićima o ustrajanju u vlastitim umijećima, čak kad ih se i kritizira.

Oratio sexta, inc. Quia multa videtur a me postulare vel hodiernus hic dies napisan je prilikom početka studijske godine.

³⁷ Bratičević, 2015: 265-266.

Oratio septima, inc. Qui humanarum artium, ac disciplinarum humanissimam omnium ponovno počinje s onima koji se bave humanističkim znanostima i drugim plemenitim disciplinama, a govori protiv kritičara pjesničkog umijeća.³⁸

Preostala dva govora koja se ne spominju u navedena dva prijepisa su:

Oratio, inc. Quod a sapientissimo poeta cavendum agricolae in primis, koji počinje sa spomenom najmudrijeg pjesnika i govor o pohvalama pjesništvu A. M. D. G. *De poeticae laudibus. Oratio P. Raimundi Cunichii e Soc. Jesu, inc. Si mihi de poeticae laudibus hodierno die verba facturo.*³⁹

³⁸ Bratičević, 2015: 266-267.

³⁹ Bratičević, 2015: 267.

3. *Contextus historicus*

Kako bi se lakše razumio govor koji je tema ovoga rada, pa i sama namjera i razmišljanje autora Kunića koji ga je napisao, valja ponešto reći i o povijesnim i društvenim okolnostima toga razdoblja kao, i o samom papi Klementu XIII. kojemu je govor namijenjen. Tako će u sljedećim odlomcima biti riječ o povijesnom razdoblju općenito, književnosti toga doba, te ponešto o Kunićevim prethodnicima i nasljednicima kako bismo dobili uvid s kojim problemima su se morali nositi i na koji način su to uspjeli ili ne.

Što se tiče samoga povijesnoga razdoblja, nama je za potrebe ovoga rada najbitnije razdoblje 18. stoljeća koje je donijelo mnoge promjene, kako u društvenom, tako i u književnom smislu. Te se promjene djelomično protežu i na 19. stoljeće, no one za potrebe ovoga rada nisu toliko bitne.

Kada spomenemo 18. stoljeće, vjerojatno je prva pomisao na njega modernizacija, razvoj, izumi i promjene. To je razdoblje industrijske revolucije, razdoblje kada se formiraju ili reformiraju suvremene države poput Velike Britanije, Nizozemske, Francuske pa i Habsburške Monarhije i Ruskog Carstva. Izum parnog stroja koji je ručni rad zamijenio učinkovitijom mehanizacijom doveo je i do tehnološkog razvitka (npr. parna lokomotiva, parobrodi). Osim modernizacije na gospodarskom planu dolazi do modernizacije u političkom i kulturnom planu. Pojavljuje se razdoblje koje se naziva prosvjetiteljstvo. To razdoblje obuhvaća duševni i intelektualni razvoj s umom kao središtem čovjekove biti koje spoznaje sve pojave oko sebe.⁴⁰ Iako je prosvjetiteljstvo krenulo iz Engleske, svoj vrhunac doseže u Francuskoj gdje je 1772. objavljena Enciklopedija u kojoj se nalazilo “sve ljudsko znanje” (povijest, znanost, umjetnost, filozofija). Glavni urednici bili su Denis Diderot (1713. – 1784.)⁴¹ i Jean d' Alembert (1717. – 1783.)⁴². U prosvjetiteljstvu možemo komentirati

⁴⁰ „prosvjetiteljstvo“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50722>, 30.08.2023.

⁴¹ Denis Diderot (1713. – 1784.), francuski filozof i književnik. „Diderot, Denis“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14984>, 30.08.2023.

⁴² Jean Baptiste Le rond d' Alembert (1717. – 1783.), francuski filozof znanstvenik, fizičar, matematičar i enciklopedist. „Alembert, Jean Baptiste Le Rond d'“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1593>, 30.08.2023.

takozvane dvije filozofije, koje su zastupali René Descartes (1596. – 1650.)⁴³ i John Locke (1632. – 1704.)⁴⁴. Uz Descartesa vežemo izraz *Cogito ergo sum* što znači da je smatrao da je misao osnova spoznaje (racionalizam), dok je Locke vjerovao da je čovjek *tabula rasa*, odnosno bio je mišljenja da se do spoznaje dolazi iskustvom i osjetilima (empirizam). S druge strane, Montesquieu (1689. – 1755.)⁴⁵, francuski pravnik i mislilac bio je začetnik ideje trodiobe vlasti (zakonodavna, izvršna i sudska), točnije pitao se kako ograničiti moć vladara. U svome djelu *O duhu zakona* govori o biti demokracije i jednakosti. Rousseau (1712. – 1778.)⁴⁶ pak u svom djelu *Društveni ugovor* govori o tome kako građani biraju vlast i onda s tom vlašću sklapaju ugovor. Uz 18. stoljeće vežemo i brojne sukobe, pa tako treba istaknuti najveći rat u tom stoljeću, a to je Sedmogodišnji rat. U ratu koji je trajao od 1756.-1763. godine glavni protivnici bili su Francuska i Velika Britanija koje su se borile za prevlast u izvaneuropskim kolonijama. To je ujedno i prvi rat koji se vodio na tri kontinenta, dakle, na neki način prvi svjetski rat, a završio je pobjedom anglo-pruske i porazom austro-francusko-ruske koalicije.

Što se tiče Hrvatske u 18. stoljeću, ona je na većini svojih današnjih prostora bila dijelom Habsburške Monarhije. Ugarska koja je oslobođena u ratu protiv Osmanlija krajem 17. stoljeća svim silama započinje nametati apsolutnu vlast Hrvatima. Hrvatski narod, sam po sebi polariziran po pitanju prijestolonasljednika na hrvatski tron, u pokušaju osiguravanja suvereniteta donosi 1712. Hrvatsku pragmatičku sankciju koja dopušta naslijeđivanje vlasti bez obzira na spol.⁴⁷ Godine 1740. tako na vlast dolazi Marija Terezija (1717. – 1780.) koja odmah ulazi u rat za austrijsku baštinu. U tim ratovima istakli su se mnogi Hrvati, a posebno

⁴³ René Descartes (1596. – 1650.), francuski filozof i učenjak. „Descartes, René“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=14710>, 30.08.2023.

⁴⁴ John Locke (1632. – 1704.), engleski filozof. „Locke, John“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36944>, 30.08.2023.

⁴⁵ Charles Louis de Secondat Montesquieu (1689. – 1755.), francuski pravnik, politički mislilac i pisac. „Montesquieu, Charles Louis de Secondat, baron de la Brède et de“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=41799>, 30.08.2023.

⁴⁶ Jean- Jacques Rousseau (1712. – 1778.), francuski filozof, politički teoretičar, književnik i glazbenik. „Rousseau, Jean-Jacques“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53500>, 30.08.2023.

⁴⁷ Jukić, 2008: 160.

dobrovoljci iz Slavonije, koje je na svojim imanjima skupio i ustrojio Franjo barun Trenk (1711. – 1749.), podrijetlom pruski plemić, a njegove jedinice nazivale su se Trenkovi panduri. Carica Marija Terezija provela je niz reformi od kojih valja istaknuti urbare (slavonski i hrvatski). Urbari su uređivali odnose između seljaka i feudalca i njima su točno utvrđene daće u novcu, plodinama i tlaci, pa su seljaci bili zaštićeni od velikaške samovolje. Nakon smrti Marije Terezije na vlast dolazi Josip II. (1741. – 1790.) koji je proveo niz reformi kojima je obuhvatio sve sfere života, a to se razdoblje reformi naziva jozefinizam. Promjene su bile usmjerene, između ostaloga, prema Katoličkoj crkvi što znači da je proveo niz crkvenih reformi: proglasio vjersku toleranciju, dokinuo kontemplativne crkvene redove te zaplijenio njihova imanja, uveo državni nadzor nad Crkvom, preustrojio župe i državne škole za svećenike.⁴⁸

Budući da je Kunić iz Dubrovnika, koji je u tom razdoblju bio zasebna država, valja ponešto reći i o njemu. Iako Dubrovnik ima osebujnu povijest, nama je za potrebe ovoga rada bitno razdoblje 18. stoljeća. No kako je to razdoblje za Dubrovačku Republiku bilo prepuno izazova, izdvojit ćemo neke bitne sastavnice iz toga doba. Tada se Dubrovačka Republika našla u problemu budući da su Turci zaratili s Mlečanima 1715. godine, iz razloga što se oni nisu htjeli zamjeriti ni jednima ni drugima.⁴⁹ Ovaj sukob završio je 1718. godine potpisivanjem mira u Požarevcu gdje je najvažnija odluka, što se Dubrovačke Republike tiče, bila ta da s kopnene strane ostane u vezi s Osmanskim Carstvom kako im susjed nebi bila Mletačka Republika koja je htjela zauzeti te dijelove.⁵⁰ Problem s Turcima i Mletačkom Republikom za Dubrovnik tu ne staje. Sukob s Turcima dogodio se u još dva navrata, 1722. i 1761. godine kada su oni tražili da se harač koji se do tada plaćao svake tri godine ipak plaća svake godine što su Dubrovčani uspješno razriješili mitom.⁵¹ Što se tiče sukoba s Mletačkom Republikom, on se odnosio na plaćanje carine i ulazak na dubrovački teritorij, a razriješen je 1754. godine kada je u Travniku potpisan ugovor kojim su Mlečani pristali da

⁴⁸ „jozefinizam“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29401>, 30.08.2023.

⁴⁹ Foretić, 1980: 205.

⁵⁰ Foretić, 1980: 209.

⁵¹ Foretić, 1980: 210.

im se plaća danak svake tri godine, a zauzvrat će oni prestati ulaziti na dubrovački teritorij.⁵² Dubrovnik je tada važno pomorsko tržište koje se pojavom novih oblika trgovine (koža, krzno i vosak) dodatno ojačavalo.⁵³ Osim sukoba s Turcima i Mletačkom Republikom Dubrovnik se našao i u sukobu s Francuskom i Rusijom. Važno je istaknuti diplomatski, kulturni i ekonomski odnos s Francuzima, iako su upravo Francuzi ti koji će početkom 19. stoljeća dokinuti Republiku. Dubrovačka Republika nastojala je uspostaviti pozitivne odnose s Francuskom kako bi osigurala svoje teritorijalne i političke interese, a tu je poticala i ekonomsku sigurnost tako što su te dvije zemlje međusobno razmijenjivale robu i resurse. Što se tiče kulturnog dijela, ideje o znanosti, filozofiji i umjetnosti imale su priliku procvjetati kroz kontakte s francuskim intelektualcima što će biti vidljivo u sljedećim poglavljima.

Važno je Dubrovnik povezati u kontekstu ovoga rada i s Rimom i Rimskim kolegijem, najznačajnijim isusovačkim učilištem u kojemu su stasali mnogi književnici i znanstvenici uključujući i Kunića.⁵⁴ Upravo je unutar njega, u crkvi sv. Ignacija Kunić održao svoj govor papi Klementu XIII. Da je Rim tada bio svojevrsno središte kulture govore i ranije spomenute Akademije, čiji je Kunić bio član, a i to da su i drugi Hrvati, koji će biti spomenuti kasnije, otišli i razvijali se upravo tamo.

3.1. Aliquid de litteris tempore illuminismi

Što se tiče književnosti, prosvjetiteljsko nadahnuće je traženo u djelima starih Grka i Rimljana. Kao što je već ranije spomenuto, razdoblje prosvjetiteljstva donijelo je niz promjena u društvu pa tako i u književnosti. Prosvjetiteljstvo nastaje iz klasicizma koji se razvio pružajući otpor manirističko-baroknom izričaju upravo oponašajući klasične antičke uzore. Karakteriziraju ga učenost, opći znanstveni duh i demokratizacija obrazovanja (znanje bi trebalo biti dostupno svima, a ne samo plemstvu i povlaštenim slojevima). Najpopularniji žanr je drama, kojoj su ideal klasicističke tragedije. Drama i roman su dominantni književni žanrovi epohe, a osim njih popularnost uživaju i basne.

⁵² Foretić, 1980: 211.

⁵³ Foretić, 1980: 218.

⁵⁴ Korade, 1991: 173.

Pierre Corneille (1606. – 1684.)⁵⁵, takozvani otac francuske klasicističke tragedije, poznat je po svojoj tragediji *Cid*. Značajan je i po pojednostavljanju i ugledanju na antičke uzore što je vidljivo u ponovnoj aktivaciji antičkog pravila o tri dramska jedinstva (mjesta, vremena i radnje). Ako se dotaknemo pitanja forme, prepoznatljiv je *aleksandrinac* - stih od dvanaest slogova s cezurom iza šestog sloga koji je sličan hrvatskom dvostruko rimovanom dvanaestercu. Osim Corneillea, drugi najznačajniji francuski klasicistički tragičar bio je Jean Racine (1639. – 1699.)⁵⁶. Motive pronalazi u antičkoj mitologiji, a njegova najpoznatija tragedija je *Fedra*. Molière (1622. – 1673.)⁵⁷, francuski komediograf, napisao je 33 komedije u kojima miješa različite uzore i motive te ne poštuje uvijek pravila klasicističke tradicije. Molièreova djela bila su posebno štovana i prevedena u Dubrovniku. Dubrovačko kazalište našlo se u potrazi za novim stvarima kojima bi privukli ljude, a to su htjeli postići tako da se pozabave Molièreovim djelima.⁵⁸ Naziv za izvođenje tih prevedenih i adaptiranih Molièreovih komedija su *frančezarije*.⁵⁹ Od njegovih komedija prevedene su 24 koje su bile izvođene te su prilagođene na način da je ubačena dubrovačka svakodnevnica.⁶⁰ Što se tiče ljudi koji su se bavili prijevodom, ne znamo za sve, ali neki od najpoznatijih bili su: Marin Tudišević (1707. – 1788.)⁶¹, Jozo Betondić (1709. – 1764.)⁶², Petar Kanavelić (1637. –

⁵⁵ Pierre, Corneille (1606. – 1684.), francuski dramski pisac. „Corneille, Pierre“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=12492>, 30.08.2023.

⁵⁶ Jean, Racine (1639. – 1699.), francuski dramatičar. „Racine, Jean“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51369>, 30.08.2023.

⁵⁷ Jean-Baptiste Poquelin – Molière (1622. – 1673.), francuski komediograf. „Molière“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41600>, 30.08.2023.

⁵⁸ Deanović, 1972: 8.

⁵⁹ frančezarije, naziv kojim su se u Dubrovniku obilježavali svi znakovi preuzimanja francuske kulture s najvećim naglaskom na preradbu Molierovih djela za pozornicu. „frančezarije“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=20404>, 30.08.2023.

⁶⁰ Novak, 2004: 205.

⁶¹ Marin Tudišić (1707. – 1788.), hrvatski prevoditelj i pravni pisac. „Tudišić (Tudišević), Marin“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62623>, 30.08.2023.

⁶² Josip Betondić (1709. – 1764.), hrvatski pjesnik i prevoditelj. „Betondić, Josip“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=7340>, 30.08.2023.

1719.)⁶³ te Dživo Bunić (1592. – 1658.)⁶⁴ kojega se smatra prvim prevoditeljem-adaptorom Molièrea poslije kneza Frana Krste Frankopana (1643. – 1671.).⁶⁵ Važnost Molièreovih komedija u Dubrovniku je u tome što su od velikog kulturno-povijesnog značenja za veze našeg područja s ostatkom Europe. Osim Molièrea, francuski komediograf bio je i Beaumarchais (1732. – 1799.)⁶⁶ koji je ostao upamćen po svojoj trilogiji komedija koje su kasnije poslužile kao motivi za opere (*Seviljski brijač*, *Figarov pir*, *Poročna majka*). Što se tiče Talijana, Carlo Goldoni (1707. – 1793.)⁶⁷ smatra se reformatorom talijanskoga kazališta jer je smanjio utjecaj *commedie dell' arte* i manirističkoga elitizma pa svoje komedije smješta u mala ribarska naselja. Gotthold Ephraim Lessing (1729. – 1781.)⁶⁸, njemački prosvjetitelj, napušta klasicizam, negira ideju antičkih načela o tri dramska jedinstva, ali u prosvjetiteljskom duhu nastoji približiti običnom čovjeku dramske konvencije.

Drugi važan žanr prosvjetiteljstva je roman. Najpoznatiji i najutjecajniji književnik cjelokupne epohe, Voltaire (1694. -1778.)⁶⁹, napisao je najpoznatiji i najčitaniji roman *Candide*, filozofski roman u kojemu se ironizira optimizam kao svojevrсни svjetonazor. Govori o pustolovinama i nedaćama koje Candide prolazi na putu u pronalaženju svoje stare ljubavi. U djelu piše i kraće kritične rasprave o etici, politici, društvenim vrijednostima, kulturi i književnosti. Drugi francuski autor romana bio je Denis Diderot koji u svojim djelima tematizira i ironizira pitanja morala i društvene nepravde. Valja istaknuti i Daniela

⁶³ Petar Kanavelić (1637. – 1719.), hrvatski književnik. „Kanavelić, Petar“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30165>, 30.08.2023.

⁶⁴ Ivan Bunić Vučić (1592. – 1658.), hrvatski pjesnik. „Bunić Vučić, Ivan“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=10183>, 30.08.2023.

⁶⁵ Jelčić, 1997: 86.

⁶⁶ Pierre Augustin Caron de Beaumarchais (1732. – 1799.), francuski književnik. „Beaumarchais“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6479>, 30.08.2023.

⁶⁷ Carlo Goldoni (1707. – 1793.), talijanski komediograf. „Goldoni, Carlo“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22536>, 30.08.2023.

⁶⁸ Gotthold Ephraim Lessing (1729. – 1781.), njemački književnik, kazališni kritičar i teoretičar umjetnosti. „Lessing, Gotthold Ephraim“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36168>, 30.08.2023.

⁶⁹ Francois Marie Arouet Voltaire (1694. – 1778.), francuski pisac i filozof. „Voltaire“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=65298>, 30.08.2023.

Defoea (1660. – 1731.)⁷⁰ koji je napisao pikarski roman *Robinson Crusoe* kojim je uspostavio novi žanr robinzonijade gdje u središtu radnje nije epski heroj nego običan čovjek. Potom u Engleskoj treba spomenuti Jonathana Swifta (1667. – 1745.)⁷¹ i njegov roman *Gulliverova putovanja*, alegorijsku satiru sa složenijom fabulom, fantastičnim motivima i nizom pustolovina. Što se tiče basni, one od prosvjetiteljstva postaju ustaljeni žanr koji se zadržao sve do danas, a pisane su dakako po uzoru na Ezopove basne. Istaknuti basnopisci su Jean de la Fontaine (1621. – 1695.)⁷², Gotthold Ephraim Lessing i Ivan Andrejevič Krilov (1768./69. – 1844.)⁷³.

Što se tiče prosvjetiteljstva u hrvatskoj književnosti, treba istaknuti poznavanje latinskoga jezika kojim se tada piše velik broj djela. Latinski jezik bio je svojevrsan nacionalni književni jezik koji je ujedno imao ulogu zaštite protiv germanizacije, talijanizacije i mađarizacije. Najviše se upotrebljavao u Dubrovniku gdje su najugledniji bili upravo isusovci. Već ranije spomenuto je i dubrovačko kazalište koje je poticalo prevodilačku djelatnost, što treba spomenuti zbog važnosti koje u cijeloj Europi u ovom razdoblju dobivaju narodni jezici i narodna baština. Najistaknutiji predstavnici književnosti na hrvatskom koja se tada također intenzivno razvija i u kontinentalnoj i u primorskoj Hrvatskoj jesu Andrija Kačić Miošić (1704. – 1760.), Matija Antun Reljković (1732. – 1798.), Matija Petar Katančić (1750. – 1825.) te Tituš Brezovački (1757. - 1805). Među dubrovačkim autorima latinističke književnosti tu su Ruđer Bošković (1711. – 1787.), Benedikt Stay (1714. – 1801.), Brno Džamanjić (1735. – 1820.), Džono Rastić (1755. – 1814.), Rajmund Kunić (1719. – 1794.) i dr.

⁷⁰ Daniel Defoe (1660. – 1731.), engleski književnik i novinar. „Defoe, Daniel“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=14202>, 30.08.2023.

⁷¹ Jonathan Swift (1667. – 1745.), irski književnik. „Swift, Jonathan“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59180>, 30.08.2023.

⁷² Jean de la Fontaine (1621. – 1695.), francuski pjesnik i pripovjedač. „La Fontaine, Jean de“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=35089>, 30.08.2023.

⁷³ Ivan Andrejevič Krilov (1768. ili 1769. – 1844.), ruski basnopisac. „Krilov, Ivan Andrejevič“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=33960>, 30.08.2023.

Matija Antun Reljković (1732. – 1798.)⁷⁴ slavonski je predstavnik prosvjetiteljstva sa svojim djelom *Satir iliti divji čovik*. Frangeš kaže da čitajući Reljkovićeve stihove možemo uvidjeti da ga nije nadahnjivala Muza, već je to nadahnuće zamijenilo prosvjetiteljsko pouzdanje u moć praktičnog i moralnog odgoja gdje mrzovoljni Satir nabraja sve mane i opacine slavonskoga života neposredno nakon stoljeća i pol turske okupacije.⁷⁵ Što se tiče Dalmatinaca, Andrija Kačić Miošić (1704. – 1760.)⁷⁶, smatran uzorom pučkog pisanja, autor je knjige *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Ovim djelom Kačić Miošić daje pravu sliku prosvjetiteljstva jer on prosvjećuje čovjeka na način da mu govori istinu i to povijesnu, kako vlastitog tako i drugih naroda, upoznaje ga s narodnim junacima te opisuje pojedinačne sudbine pritom prikazujući i dobro i zlo.⁷⁷

Hrvatski dubrovački latinisti su ipak najznačajniji za ovaj period. Jedan od njih je Brno Džamanjić (1735. – 1820.)⁷⁸ koji je preveo Homerovu *Odiseju* u latinskim heksametrima, a osim toga zanimljivo je da je bio Kunićev učenik. U svom prijevodu je kao i Kunić parafrazirao Homera, a osim toga Džamanjić je parafrazirao i kratak hrvatski komički ep *Radonja* Vladislava Menčetića koji je prije njega na latinski preveo Đuro Ferić (1739. – 1820.)⁷⁹ Potom je važan Ignjat Đurđević (1675. – 1737.)⁸⁰ koji je osim na latinskom pisao i na hrvatskom. Ono što je pisao na latinskom sabrao je u zbirku *Poetici Iusus varii* („Različite pjesničke igrarije“), a osim toga pisao je i biografije dubrovačkih pisaca te davao preglede njihovog književnog stvaralaštva koje je sabrao u djelo *Vitae illustrium Rhacusinorum*

⁷⁴ Matija Antun Reljković (1732. – 1798.), hrvatski književnik, gramatičar i prevoditelj. „Relković, Matija Antun“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52390>, 30.08.2023.

⁷⁵ Frangeš, 1987: 113.

⁷⁶ Andrija Kačić Miošić (1704. – 1760.), hrvatski epik i vjerski pisac. „Kačić Miošić, Andrija“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29721>, 30.08.2023.

⁷⁷ Musa, 2006: 251.

⁷⁸ Bernard Zamanja (1735. – 1820.), hrvatski pjesnik i prevoditelj. „Zamanja“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66790>, 30.08.2023.

⁷⁹ Gortan, 1978: 6-7., Đuro Ferić (1739. – 1820.), hrvatski književnik. „Ferić, Đuro“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19288>, 30.08.2023.

⁸⁰ Ignjat Đurđević (1675. – 1737.), hrvatski pjesnik i povjesničar. „Đurđević, Ignjat“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=16932>, 30.08.2023.

(„*Životopisi slavnih Dubrovčana*“).⁸¹ Jedno od najzvučnijih imena je dakako ono Ruđera Boškovića (1711. – 1787.)⁸², koji je napisao četrdeset znanstvenih rasprava, potom objavio djelo *Philosophiae naturalis theoria* („*Teorija prirodne filozofije*“) te se okušao u pjesništvu napisavši didaktički latinski ep *De Solis ac Lunae defectibus* („*Pomrčine Sunca i Mjeseca*“).⁸³ Zatim je Benedikt Stay (1714. – 1801.)⁸⁴ između ostalog napisao dva filozofska epa u kojima se prepoznaju elementi pjesničkog umijeća, a koji su približili takvu vrstu zahtjevne tematike čitateljima.⁸⁵ Posljednji od hrvatskih latinista u Dubrovniku koji će se još izdvojiti je ranije spomenuti Đuro Ferić. Značajan je po svojem opusu na latinskom jeziku, ali je cijenio i književnost na hrvatskom jeziku. Napisao je nekolicinu učenih latinskih poslanica o narodnoj pjesmi i folkloru, preveo je mnoge narodne pjesme od kojih se izdvaja *Hasanaginica*, prepjevao je Davidove psalme pod nazivom *Paraphrasis psalmoreum poetica* („*Pjesnička parafraza psalama*“), objavio je zbirku basni na temelju narodnih poslovice, te je pisao i epigrame i druga djela.⁸⁶

3.2. De vita Pontificis Clementis XIII.

Papa Klement XIII., pravog imena Carlo della Torre di Rezzonico, rodio se 1693. u Veneciji kao plemić. Izdvaja se kao zanimljiv i kontroverzan lik koji je oblikovao tijekom Rimokatoličke Crkve u burnim vremenima 18. stoljeća. Svoj takozvani duhovni put započeo je kao svećenik, a kasnije kao kardinal, a njegov uspon do papinstva dogodio se kada je Europa bila na prekretnici. Naslijedio je papu Benedikta XIV. koji je između ostaloga ostao zapamćen po tome što je poduzeo reviziju svih ugovora koje je Sveta Stolica potpisala s raznim državama. Crkva je tada bila suočena s izazovima rasprostranjenog prosvjetiteljstva i sve veće napetosti između Crkve i država. U njegovoj papinskoj vladavini istaknula su se dva ključna aspekta – njegova skrb za Crkvu i njegove kontroverzne odluke. Klement XIII.

⁸¹ Gortan, 1978: 7.

⁸² Ruđer Josip Bošković (1711. – 1787.), hrvatski znanstvenik i filozof. „Bošković, Ruđer Josip“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=8948>, 30.08.2023.

⁸³ Gortan, 1978: 11.

⁸⁴ Benedikt Stay (1714. – 1801.), hrvatski filozof i pjesnik latinist. „Stay, Benedikt“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57918>, 30.08.2023.

⁸⁵ Gortan, 1978: 11.

⁸⁶ Gortan, 1978: 11-12.

ostao je i zapamćen kao zaštitnik isusovaca koji su se našli na udaru politike u brojnim europskim državama jer su smatrani najjačim osloncem Crkve. Kao vrhovni poglavar Rimokatoličke Crkve Klement XIII. pokazao je duboku predanost crkvenoj instituciji i njezinu duhovnu poslanju. Njegova odluka da zabrani čitanje djela određenih filozofa poput Voltairea i Rousseaua, zbog potencijalno štetnih utjecaja na katoličku vjeru, naišla je na kontroverze i kritike. Svoj pontifikat započeo je 6. srpnja 1758. te je bio papa do smrti 2. veljače 1769. godine. Time ostaje zapamćen kao značajna figura u povijesti Crkve koja je odgovarala na izazove svog vremena.⁸⁷ Njega je na tom mjestu naslijedio Klement XIV., pravog imena Giovanni Ganganeli, koji je između ostaloga 1773. ukinuo Kunićev isusovački red.⁸⁸ Što se tiče Rezzonicova života prije nego što je stupio u Crkvu, valja istaknuti još i njegovo školovanje. Do svoje desete godine živio je u Veneciji nakon čega je poslan u Bolonju na studij retorike i filozofije. Nakon studija u Bolonji vraća se u svoj rodni grad, Veneciju, gdje proučava građansko pravo i teološku doktrinu. Iz Venecije odlazi u Padovu gdje se istaknuo u studijima te je upućen u Rim gdje počinje njegov već navedeni svećenički put, a detaljnije će još biti riječi o njegovu životu u poglavlju o samom Kunićevu govoru.

⁸⁷ Informacije preuzete sa: *The Cardinals of the Holy Roman Church*.
<https://cardinals.fiu.edu/bios1758.htm#Rezzonico>, 30.08.2023.

⁸⁸ „Klement XIV.“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=31835>, 30.08.2023.

4. *Historia rhetoricae*

Retorika je govornička vještina koja proučava umijeće i teoriju govorenja. Kako bismo shvatili važnost retorike, vratit ćemo se starim Grcima uz koje vežemo korijene retorike. Budući da je od tada raslo zanimanje za proučavanje jezika i komunikacije općenito, počinju se razvijati i određena pravila. Izdvojit ćemo Grke Koraka⁸⁹ i Tisiju⁹⁰ kao jedne od prvih koji su se bavili retorikom. Korak je prvi donio definiciju retorike kao umijeća uvjeravanja dok je Tisija razradio govorničko umijeće. Prvu školu retorike otvorio je Gorgija⁹¹ u Ateni gdje su se učile dvije vrste govora: sudski i filozofski.⁹² Osim njih treba još spomenuti grčke filozofe Platona⁹³ i Aristotela⁹⁴. Platon je bio mišljenja da postoje dvije vrste retorika: ona koja se sastoji od ulagivanja predstavlja demagogiju, dok je ona druga – koja želi građane učiniti boljima – hvalevrijedna.⁹⁵ Za Aristotela je retorika sposobnost uočavanja bitnog i primarnog svojstva kojim se može uvjeriti, a koje svojstvo krije u sebi svaki predmet ili pojava.⁹⁶ Ono što bi do određenog uvjerenja dovelo jesu tri tipa uvjeravanja: *etos*, *patos* i *logos*. *Etos* označava nagovaranje ili dokazivanje s obzirom na etički tip odnosno karakter i reputaciju osobe koja je predmet govora, *patos* označava uvjeravanje pomoću emocija, a *logos* označava logičku argumentaciju, tj. dokazivanje razumnim tvrdnjama.⁹⁷ Budući da *etos* označava karakter, on predstavlja govornikovu odgovornost za ono što će reći

⁸⁹ Korak (5. st. pr. Kr.), grčki retor, iz Sirakuze, autor prvog udžbenika retorike koji je napisao uz pomoć učenika Tisije (Škiljan, 1996: 354)

⁹⁰ Tisija (5. st. pr. Kr.), grčki retor, iz Sirakuze, Korakov učenik koji se smatra utemeljiteljem retorike kao znanstvene discipline. (Škiljan, 1996: 584-585).

⁹¹ Gorgija (o. 485. -o. 380. g. pr. Kr.), grčki filozof i retor iz Leontina, došao u Atenu kao poslanik te je osnovao školu gdje je najviše pažnje posvetio retorici. Osim retorike bavio se logikom, jezikom te pitanjima današnje psihologije (Škiljan, 1996: 242-243).

⁹² Carillho, 2008: 21.

⁹³ Platon (428/7. – 348/7. g. pr. Kr.), atenski filozof, bio je Sokratov učenik te autor 35 filozofskih rasprava, 13 pisama od kojih pojedine rasprave i pisma nisu autentični. Prema Platonu uzrok bitka jest Jedno, identično s Dobrim (Škiljan, 1996: 471-472).

⁹⁴ Aristotel (384.- 322. g. pr. Kr.), grčki filozof koji se smatra jednim od najvećih mislilaca antike te čovjekom koji je obuhvatio sve znanje u svoja djela koja su kasnije poslužila za razvoj znanosti i filozofije. Prema njemu sve postoji kao pojedinačna pojava koja je dostupna spoznaji i od spoznaje se dolazi do različitih pojmova. Na temelju takvog razmišljanja razvio je logiku, a osim logike temelje je napravio i za teoriju umjetnosti. Njegova djela se dijele na egzoterične spise (dijalozi) i hipomnematičke i sinagoške spise (bilješke) koji se opet dijele na logičke, prirodnoznanstvene, metafizičke, etičke i političke, retoričke i poetske (Škiljan, 1996: 77-78).

⁹⁵ Beker, 1997: 14.

⁹⁶ Škarić, 2000: 9.

⁹⁷ Prgomet, 2019: 31.

slušateljima s obzirom na vlastite osobine ili osobine onoga o kome govori, *patos* djeluje na emocije koje će se stvoriti kod slušatelja prilikom govornikova uvjeravanja, a *logos* se odnosi na ono o čemu govornik govori odnosno ima li smisla ono što govori. Osim grčkih teoretičara valja istaknuti i najvećeg grčkog govornika Demostena⁹⁸ koji je između ostalog poznat po *Filipikama*⁹⁹, govorima koji su nazvani po Filipu II. Makedonskom. Oni pripadaju u državne tj. političke govore kojima je Demosten želio upozoriti Atenjane na opasnost od strane kralja Filipa. Grčki govornici su još i Izokrat¹⁰⁰ i Lizija¹⁰¹. Izokrat je, naime, svoje govore pisao ne samo da bi podučavao o teoriji govorništva, već i filozofiji, moralu i životu u zajednici, dok je Lizija s druge strane pisao, uz iznimke, isključivo sudbene govore u kojima se ističe njegov jednostavan i jedinstven stil prilagodljiv različitim okolnostima.¹⁰² Osobito se Lizija smatra predstavnikom atičkoga stila govorništva (v. niže).

Nakon poznatih Grka, istaknut ćemo i poznate Rimljane. Prvi koji su se bavili retorikom u Rimu bili su stoici, pripadnici škole koju je utemeljio grčki filozof Zenon¹⁰³. Ipak najpoznatiji predstavnici rimske retorike su svakako Marko Tulije Ciceron¹⁰⁴ i Marko Fabije Kvintilijan.¹⁰⁵

⁹⁸ Demosten (384. – 322. g. pr. Kr.), grčki govornik, iz Atene, pisao je sudbene govore u mladosti, potom govore protiv Filipa II. Sačuvano je 60 govora, 56 uvoda govora te 6 pisama od kojih se samo 40 smatra autentičnim. Smatra se Ciceronovim uzorom (Škiljan, 1996: 129).

⁹⁹ Danas govori upućeni nekome na negativan način, najčešće napadački.

¹⁰⁰ Izokrat (436. pr. Kr. – 338. g. pr. Kr.), grčki govornik. „Izokrat“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28323>, 30.08.2023.

¹⁰¹ Lizija (458. pr. Kr. – 378. pr. Kr.), grčki govornik. „Lizija“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=36894>, 30.08.2023.

¹⁰² Podaci preuzeti iz biografija o Izokratu i Liziji: „Izokrat“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28323>, 30.08.2023., „Lizija“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=36894>, 30.08.2023.

¹⁰³ Zenon (333. – 263. g. pr. Kr.), grčki filozof, osnivač stoičke škole koji je između ostalog bio i učitelj. Podijelio je filozofiju na tri dijela: logika i teorija spoznaje, fizika, etika. Napisao je djelo *O prirodi* (Škiljan, 1996: 611).

¹⁰⁴ Marko Tulije Ciceron (106. – 43. g. pr. Kr.), rimski političar, pisac i govornik, autor 58 govora od kojih nisu svi sačuvani u govorništvu te autor latinske filozofske terminologije (Škiljan, 1996: 111-112).

¹⁰⁵ Marko Fabije Kvintilijan (o. 35. – 100. g. po. Kr.), rimski učitelj govorništva i teoretičar retorike, autor djela *Obrazovanje govornika*, u 12 knjiga u kojoj je obrađena teorija i praksa govorništva i gdje je objašnjeno kako odgojiti govornika (Škiljan, 1996: 373).

O Ciceronu se ne treba puno govoriti da bi se shvatilo koliko je on bitan ne samo za razvoj retorike, već i za književnost općenito budući da se cijelo jedno razdoblje u rimskoj književnosti naziva upravo Ciceronovo doba (80. g. pr. Kr. – 30. g. pr. Kr.) i pripada u zlatni vijek rimske književnosti. Napisao je više djela vezanih za retoriku. Prvo djelo je *De oratore* ili *O govorniku* gdje zapravo piše o tome kakav bi govornik trebao biti i što bi trebao učiniti da to bude. Navodi tri stila govora, jednostavni (*genus subtile*), srednji (*genus medium*) i uzvišeni stil (*genus sublime*). Osim navedenog djela napisao je i djelo *Orator (Govornik)* gdje teoretski opisuje savršenog govornika, djelo *Brutus (Brut)* u kojemu donosi pregled govorništva od Grka do samoga sebe¹⁰⁶ te djelo *De inventione (O pronalaženju teme)* koje nije dovršio.¹⁰⁷ Bavio se govorništvom i u praksi, a neki od njegovih najpoznatijih sudskih govora su: *Pro Sexto Roscio Amerino (Govor za Seksta Roscija)* koji je bio optužen za ubojstvo svoga oca, *In Verrem* (govori protiv Vera) o zlouporabi položaja i korupciji, *Pro Milone* u kojem bezuspješno brani političkog istomišljenika Milona koji je optužen za ubojstvo političkog protivnika Klodija te *Pro Archia poeta*, za pjesnika Arhiju koji je optužen za prisvajanje naziva i prava rimskog građanina, a zapravo govor o vrijednosti pjesništva. Najpoznatiji njegovi govori su politički, a možda su najslavnija četiri govora protiv Katiline (*In Catilinam*) u kojima je Ciceron razotkrio urotu osiromašenog plemića Katiline i njegovih sudionika za preuzimanje vlasti u državi te četrnaest govora protiv Marka Antonija nakon Cezarove smrti, koji se nazivaju i *Orationes Philippicae* po uzoru na Demostenove govore protiv Filipa.¹⁰⁸

Kvintilijan s druge strane pripada u takozvano srebrno doba rimske književnosti i kao profesor retorike bavio se time da sastavi i napiše djelo o tome kakav bi govornik trebao biti. Djelo se naziva *Institutio oratoria (Obrazovanje govornika)* i u njemu se Kvintilijan do detalja posvetio tome što bi govornik trebao čitati, koje autore i koje jezike bi trebao poznavati, koji stilovi postoje za njega, a ujedno nabraja i posebne trope i figure. Iako je napisao djelo posvećeno tome kako postati dobrim govornikom, naglašavao je da je za njega

¹⁰⁶ Beker, 1997: 41; 51.

¹⁰⁷ Škiljan, 1996: 113.

¹⁰⁸ Podatci u ovom poglavlju preuzeti iz Beker, 1997: 40-51.

dobar govornik onaj koji se odmah od rođenja školuje i odgaja da to postane te onaj koji vještinu koristi u plemenite svrhe.¹⁰⁹

Razvoj retorike i posvećivanje pažnje određenih autora tom umijeću u antici dovelo je do toga da se i sam jezik više proučava i istražuje što je kasnije dovelo do razvoja stilistike. Srednji vijek donosi jednu važnu podjelu: *septem artes liberales* ili *sedam slobodnih umijeća*, koja se dijele u dvije skupine. Prva skupina naziva se *trivium* i nju čine gramatika, dijalektika i retorika dok drugu skupinu, *quadrivium*, čine aritmetika, geometrija, glazba i astronomija.¹¹⁰ Retorika je u srednjem vijeku bila vještina koja se razvijala između gramatike i dijalektike i zapravo ta činjenica da jedna bez druge ne mogu dovesti do razvoja i ranije spomenute stilistike.¹¹¹

Što se tiče renesanse, razvija se tisak i dolazi do novog razvoja retorike. U petnaestom stoljeću Juraj iz Trapezunta (1395. – 1486.)¹¹² objavljuje djelo pod nazivom *Retorika u pet knjiga* koje će ponajviše sljedeća dva stoljeća utjecati na retoričare budući da donosi pregled svih svojstava govora (osjetilnih, čuvstvenih i afektivnih). Navedeno djelo je napisao nakon što je čitao Hermogena¹¹³, grčkog govornika iz Tarza s početka 3. st. po. Kr., tj. njegovu raspravu *O djelima* ili *O svojstvima stila* na temelju koje zapisuje komentare i objavljuje svoj pregledni ogled retorike.¹¹⁴ U šesnaestom stoljeću dolazi do rasprava između onih koji se zalažu za *patos* i onih koji se zalažu za *etos*, točnije rasprava između ciceronovaca i anticiceronovaca. Ciceronovci su zagovornici *patosa* jer smatraju da je retoričko umijeće ono koje emocijama pokreće ljude dok su anticiceronovci zagovornici *etosa* jer su za poštivanje istine i govornikove sposobnosti.¹¹⁵ O ovoj podjeli mišljenja možemo govoriti i u smislu podjele između katolika koji su bili anticiceronovci i protestanata koji su bili ciceronovci, a

¹⁰⁹ Podatci u ovom poglavlju preuzeti iz Beker, 1997: 54-55.

¹¹⁰ Jovanović, 2022: 13.

¹¹¹ Meyer et al., 2008: 60-61.

¹¹² Juraj iz Trapezunta (1395. – 1486.), bizantski humanist., „Juraj iz Trapezunta“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=21738>, 30.08.2023.

¹¹³ Hermogen (o. 160. – o. 230.), grčki govornik. „Hermogen“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25169>, 30.08.2023.

¹¹⁴ Katava, 2017: 12.

¹¹⁵ Isto: 13.

koja je trajala kroz cijelo 16. stoljeće. Ono što je označilo promjenu retorike tada bilo je djelo francuskog humanista Petra Rama (*Petrus Ramus*, Pierre de la Ramée)¹¹⁶, *Dialecticae institutiones* (Osnove dijalektike) u kojemu on zapravo predlaže da se iz retorike u dijalektiku prebace tri najvažnija dijela, a to su: *inventio*, *dispositio* i *memoria*. Navedeni pojmovi čine tri od pet tradicionalnih dijelova retorike, a ovim prebacivanjem retorika ostaje na preostala dva: *elocutio* i *actio*, što bi značilo da retorika time gubi svoju prepoznatljivost i već spomenutu tradiciju. *Inventio* se odnosi na pronalaženje građe o temi koja je izabrana, *dispositio* na pravilan raspored građe u govoru, *memoria* na pamćenje govora, *elocutio* se odnosi na jezično oblikovanje, a *actio* na izgovaranje.¹¹⁷ Sedamnaesto stoljeće donosi sukob između onih koji se zalažu za *patos* i onih koji se zalažu za *logos*. Vjerski i politički sukobi i protureformacija koja se događala unutar Crkve dovela je do toga da se uzroci spomenute protureformacije pronalaze u vjeri stavljajući naglasak upravo na *logos*. Posljedica takvih struja očituje se i u govorništvu kroz stvaralaštvo koje se sve više poziva na razum bez prevelikog odugovlačenja. Osamnaesto stoljeće se, kako je već rečeno, pod utjecajem prosvjetiteljstva oslanja na razum koji je ujedno i *logos* te na ono racionalističko, i tu dolazi do slabljenja retorike i njezine popularnosti. Ono što je očito ne treba objašnjavati. Retorika se zamjenjuje drugim književnim vrstama jer ono što su u antici bili govori, to u 18. stoljeću predstavljaju književne vrste poput romana koje se posebno razvijaju u ovom razdoblju. Suvremena retorika, kao i antička, služi za postizanje određenih ciljeva koji se nisu bitno promijenili. Najviše to možemo vidjeti u političkom djelovanju na način na koji se političari u raznim situacijama obraćaju ljudima, odnosno svojim biračima. Kod političkih govora se najlakše mogu uočiti strukture i stilovi koji su bili prepoznatljivi i kod antičkih političkih govora. Možemo izdvojiti politički govor Vlade Gotovca (1930. – 2000.)¹¹⁸ koji je održan 1991. pred zapovjedništvom JNA sa svrhom podržavanja nacionalne težnje za samostalnošću i mirom te, konkretno, za povratkom hrvatske djece iz neprijateljske vojske.

¹¹⁶ Petrus Ramus (1515. – 1572.), francuski humanist, filozof i matematičar. „Ramus, Petrus“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51778>, 30.08.2023.

¹¹⁷ Škiljan, 1991: 91.

¹¹⁸ Vlado Gotovac (1930. – 2000.), „Gotovac, Vlado“, hrvatski književnik i političar. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22850>, 30.08.2023.

U ovom povijesnom pregledu govorništva treba detaljnije opisati hrvatsku latinističku književnost u razdoblju renesanse i ranog novog vijeka. U tom razdoblju poseban je naglasak na protuturskoj književnosti u kojoj je veliku ulogu imao žanr *antiturcica*.¹¹⁹ Iako se ta negativnost prema turskom narodu izražavala kroz različite žanrove poput pisma, epigrama, molitvi, elegija, putopisa i dr., nama su u kontekstu ovoga rada najzanimljiviji govori koji čine najveći dio korpusa protuturske književnosti.¹²⁰ Neki od autora koji su pisali govore s protuturskom tematikom bili su: Juraj Divnić (1440. – 1530.)¹²¹, Bernard Zane (1450. – 1517.)¹²², Šimun Kožičić Benja (1460. – 1536.)¹²³, Frano Andreis (1490. – 1571.)¹²⁴, Stjepan Posedarski (15. stoljeće)¹²⁵, Bernardin Frankopan (1453. – 1529.)¹²⁶, Vuk Frankopan (oko 1578. – 1652.)¹²⁷ i dr. Možemo vidjeti da postoje autori s kopna i autori iz primorskih hrvatskih prostora. Ono što je zajedničko svim tim govorima koje su pisali bilo je opisivanje turskih zlodjela, uspoređivanje protivnika sa životinjama i epiteta da su Turci neprijatelji i krivovjerci.¹²⁸ Ono što je još bilo zajedničko navedenim autorima jest gledište budući da su i jedni i drugi sudjelovali u borbama protiv Turaka.

Valja ponešto reći i o samim vrstama govora, strukturi govora pa i kome su govori bili namijenjeni. U antici su se razlikovala dva osnovna stila, azijski i atički. Azijski stil je onaj

¹¹⁹ Žanr u hrvatskoj književnosti koji je negativno govorio o Turcima kao narodu.

¹²⁰ Jovanović, 2016: 222.

¹²¹ Juraj Divnić (1440. – 1530.), hrvatski pjesnik i biskup., „Divnić, Juraj“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15532>, 30.08.2023.

¹²² Bernard Zane (1450. – 1517.), splitski nadbiskup i filozofski pisac., „Zane, Bernardin“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66825>, 30.08.2023.

¹²³ Šimun Kožičić Benja (1460. – 1536.), hrvatski pisac i tiskar, modruški biskup., „Kožičić, Šimun“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33616>, 30.08.2023.

¹²⁴ Fran Trankvil Andreis (1490. – 1571.), hrvatski književnik i diplomat., „Andreis, Fran Trankvil“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2601>, 30.08.2023.

¹²⁵ Stjepan Posedarski, ugledni humanist., „Posedarski“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*.

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49644>, 30.08.2023.

¹²⁶ Bernardin Frankopan (1453. – 1529.), hrvatski velikaš, vojskovođa, diplomat i mecena.,

https://hr.wikipedia.org/wiki/Bernardin_Frankopan, 30.08.2023.

¹²⁷ Vuk Krsto Frankopan (oko 1578. – 1652.), hrvatski grof, general i zapovjednik Hrvatske i Primorske krajine., https://hr.wikipedia.org/wiki/Vuk_II._Krstofrankopan, 30.08.2023.

¹²⁸ Gligo, 1983: 58.

koji je bogat ukrasima i stilskim izražajnim sredstvima, dok je atički jednostavan stil bez mnogo ukrasa. Prema namjeni govori su se dijelili na tri vrste: sudski govori ili *genus iudiciale*, državni odnosno politički govori ili *genus deliberativum* ili *suasorium*, te svečani odnosno pohvalni govori ili *genus demonstrativum* ili *laudativum*.¹²⁹ Što se tiče same strukture govora, ona se sastojala od uvoda koji bi zainteresirao slušatelja, naznačivanja teme koje je trebalo biti jasno kako bi se govor mogao pratiti; nakon toga bi u sudbenim govorima slijedilo pripovijedanje ili naracija događaja, zatim dokazivanje te na samom kraju zaključak čija je svrha bila ganuti slušatelje.¹³⁰

¹²⁹ Škiljan, 1991: 90.

¹³⁰ Isto.

5. Analysis orationis pro Papa Clemente XIII.

Analiza Kunićeva govora bit će napravljena prema rimskom izdanju pretiskanom u Beču iz 1758. godine¹³¹, a osim hrvatskih izdanja postoji i nekoliko američkih.¹³² Kunić drži govor u crkvi sv. Ignacija unutar Rimskog kolegija 31. kolovoza 1758. pred kardinalima (*cardinales amplissimi*) i drugim uglednicima, većinom isusovcima, prigodom proglašenja Carla Rezzonica za papu Klementa XIII. Na početku govora Kunić s divljenjem govori o samom činu odabiranja novoga pape Klementa XIII., te se poslije toga obraća samom papi sljedećim riječima: *Gratulor summam in summo honore dignitatem, duarum rerum pulcherrimarum multo pulcherrimam conjunctionem* (str. 4.), u kojima mu čestita na tome što je došao do najviše časti koju na najljepši način spaja s najvećim dostojanstvom. Treba naglasiti da, iako se Kunić obraća samome Klementu, on se tada ne nalazi u crkvi sv. Ignacija što je vidljivo u rečenici *Tibi igitur, BEATISSIME PATER, cujus imaginem hic propositam oculis cerno, quem absentem ita contemplor animo, tanquam si adesses* (str. 4). Ovaj postupak odnosno stilska figura gdje se Kunić obraća Klementu iako on nije prisutan naziva se apostrofa.¹³³ Premda kaže da mu treba čestitati samo na tome što je izabran za papu, on to ostavlja po strani i čestita mu i na nekim drugim stvarima koje papinstvo podrazumijeva: vrhovnu čast, vlast i moć (*Deinde sincere atque ex animo gratulor ista, quæ es adeptus, summum honorem, summum imperium, summam inter homines potestatem*; str. 4). Nastavlja ga hvaliti na način da ističe njegove duhovne kvalitete kao što je istinsko poštenje (*vera honestas*, str. 4), koje se pak očituje u sljedećim znakovima: *voluntas nacisci facultatem promovendae publicae utilitatis, fovendae virtutis, comprimendae improbitatis, ipsius suae dignitatis praeclaris actionibus... non modo illustrandae, verum etiam amplificandae* (volja

¹³¹ Raymundus Cunich, *Clemente XIII. pontifice maximo renunciato oratio habita in collegio Romano pridie Kal. Sept 1758.*, Joannes Thomas Trattner, Vindobonae, 1758. https://books.google.hr/books?id=MFdYAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 30.08.2023. (Govor Klementu XIII. u čast proglašenja vrhovnim svećenikom, održan u Rimskom kolegiju dan prije Kalenda u septembru 1758.)

¹³² Kunićev govor izdan je kao pretisak od strane učenjaka koji ga smatraju kulturnim dobrom u izdanju Nabu Press 2014. te Franklin Classics 2018. godine. To dovoljno govori koliko je govor zanimljiv ne samo nama u Hrvatskoj nego i u svijetu.

¹³³ apostrofa, književna figura pri kojoj se govornik odvrća od nazočnih slušatelja i obraća odsutnima: predmetima, pojavama, božanstvima ili preminulim osobama. „apostrofa“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3372>, 30.08.2023.

za traženjem načina unaprijeđenja opće dobrobiti, poticanja vrline, suzbijanja nepravde, ne samo iskazivanja, već i povećavanja svoga dostojanstva časnim djelovanjem; str. 5). Naglašava da su sva ta dostojanstva i časti koje Klement ima i koje dobiva time što je izabran za papu isključivo njegova zasluga zbog njegovih dobrih djela i načina života, a ne zbog toga što ga je netko na to mjesto pogurao. Kaže kako bi svi sad trebali biti radosni i sretni jer na vlast dolazi osoba od koje svi mogu učiti i koja će s obzirom na to što je do sada radila, pritom misleći na dobra djela, biti u mogućnosti raditi ih još i više (str. 4).

Kunić, prije nego što se opet obrati Klementu, naglašava povezanost Vrline (*Virtutis*) i Časti (*Honoris*) baš kao što je to napravio i Ciceron u svome djelu *De officiis*, gdje u tri knjige raspravlja o dobru (*honestum*) i korisnu (*utile*) i njihovu sukobu.¹³⁴ Povezanost između vrline i časti se očituje u tome da su one najvrijednije osobine koje čovjek može imati, a ujedno i najbitnije. Kao još jedan primjer povezanosti valja izdvojiti i rečenicu iz Ciceronova govora protiv Katiline, *Fuit, fuit ista quondam in hac republica Virtus...* (Cat. I, 3)¹³⁵ koja se može usporediti s Kunićevom rečenicom *fuisse olim in hac urbe templum Virtutis...* (str. 5).

Potom se opet obraća papi Klementu (*Tu, Beatissime Pater*), kojega na neki način ohrabruje zbog činjenice da je postao papa jer je ovaj to nevoljko prihvatio smatrajući se nedostojnim pa možemo reći da ovaj dio ima i element poticajnog govora odnosno nagovora (*Sed Tu eam Tibi contigisse non putas. Honorem, quo es affectus, maximum ac divinissimum esse, concedis; Te ut illo dignum esse Tibi persuaderes, adduci usque adeo non potuisti, ut conarere saepe numero, ac tum maxime quum suffragatorum studia maxime calebant, etiam aliis persuadere, unum Te esse indignissimum, cui tanta res tribueretur*; str. 5). Kunić nam nije uskratio ni opis Klementove reakcije na proglašenje koja je naglašena kao prilično dramatična zbog suza, uzdaha i pucanja glasa (*Nec Tu id fecisti verbo, ut assolet, aliquo levi ac frigido, sed oratione plena gravitatis, plena fidei, plena doloris; quum lacrymae defluerent, gemitus erumperent, vox identidem interclusa singultibus impediretur*; str. 5).

Iako je govor namijenjen samome papi, Kunić navodi kako se ne će obraćati isključivo njemu, nego i onima koji će s uživanjem slušati što bi mu rekao, iako se sam Klement ne bi

¹³⁴ Radić, 2007: 101.

¹³⁵ „Oratio in Catilinam prima“, <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/cat1.shtml#3>, 02.09.2023.

složio s time: *Quamobrem avertam a Te orationem meam, convertam ad hos, quos certo scio magno cum assensu, magnaque cum voluptate audituros haec esse, quae ad te si dicerem, vel non agnosceres, vel non probares* (str. 6). Potom se obraća kardinalima (*patres amplissimi*) kojima naglašava koliku oni svi imaju sreću da je takav čovjek postao papa i koliko su zapravo svi i sretni zbog toga dok se Klement toga srami i smatra nedostojnim. Upravo zbog toga ističe da ne postoji časniji čovjek od njega, ali postoji nešto veće i savršenije, a to je da su mišljenja drugih ljudi o njemu toliko istinita i stvarna, da se on koji je najspremniji za bilo kakvo upravljanje državom (a smatra se nespremnim), mora suočiti sa samim sobom kroz duboko saznanje o svojim krepostima i nužno prisjećanje na svoj dosadašnji život: *...pugnandum sit secum ipsi quoddammodo, cum intima sui ac suorum ornamentorum conscientia, cum necessaria totius antea vitae recordatione* (str. 7). Tim riječima Kunić završava svoj uvodni dio govora koji je posvetio naglašavanju časti i dostojanstva i ostalih kvaliteta koje posjeduje novoizabrani papa Klement XIII.

Središnji dio započinje biografijom pape Klementa XIII. Navodi kako mu je otac bio Rezzonico, a majka Barbadica, odnosno da je rođen kao plemić. Rodio se u Veneciji u kojoj je živio do svoje desete godine i tamo se naučio različitim manirima poput ljubaznosti, elokvencije, mudrosti, dobrote i darežljivosti (*ad humanitatem, ... ad ... suaviloquentem sapientiam, ... innocentia, bonitate, liberalitate...*; str. 7-8). Zatim odlazi u Bolonju, gdje boravi u *collegio xaveriano*, već od samih početaka postajući povezan s isusovcima, na studij retorike i filozofije. Nakon studija u Bolonji odlazi prvo u Veneciju gdje je bio dvije godine i gdje se posvećuje proučavanju građanskog prava i teoloških doktrina (str. 8), a potom na sveučilište u Padovu gdje se iskazao pred učenim ljudima i postao predmetom divljenja zbog učenosti (str. 8). Svoje putovanje nastavlja u Rimu, sjedištu katoličanstva i prostranom polju otvorenom za ljudsku vrlinu i marljivost (*campum amplissimum hominum virtutis atque industriae patefactum*; str. 8). Kunić nastavlja i kaže da je taj hvalevrijedni put k vrlini i marljivosti, kojim je Klement voljno i spremno kročio, bio pun izazova i da su taj put mogli slijediti samo *magni atque admirabiles viri*, odnosno samo veliki i divljenja dostojni ljudi. Treba naglasiti kako je ovdje riječ o metafori duhovnog puta, jednoj od stilskih figura čestih u govoru. Kaže da je Klement svoje dane provodio tako što je proučavao književnost i

općenito se školovao, pomagao drugima, posvetio se svećeničkim obavezama i štovanju Boga (*Eam vitae rationem instituerat, atque ita diem partitus erat, ut pars temporis multo maxima litterarum studiis, hominum utilitatibus, omni religionis officio, Deique cultui tribueretur*; str. 9).

Iako Kunić od početka spominje Klementove osobine poput dostojanstva i časti, to sad nadopunjuje i kaže da je vrijeme provodio tako da svima bude uzor u radu, umjerenosti, vjeri, nevinosti i pobožnosti (*tempus... ita traducebat, ut esset omnibus exemplar laboris, continentiae, religionis, innocentiae, pietatis*; str. 9). Iako je svoje dane ispunjavao učeći i proučavajući vjerske knjige, trošeći preostalo vrijeme samo na odmor, a ne i na užitak (str. 9), svoje utočište je nalazio u crkvama i pomažući drugim ljudima (*Miseri deinde in custodiis publicis, aegroti in nosocomiis, honesti interdum homines, suis in domibus egestate atque inopia perditii, visebantur: quorum ille aerumnas dolenter videbat, amice solabatur, large sublevabat*; str. 9). Kunić svoj govor nastavlja tako što opet pokušava naglasiti koliko je papa Klement XIII. bio skroman čovjek i koliko je bez obzira na pozicije do kojih je stigao uvijek bio tu za druge i kako je za druge uvijek bio spreman tražiti pomoć pritom ne tražeći ništa zauzvrat (*cogere stipis aliquid ab opificibus, a tabernariis, ab ultro citroque commeante plebecula; ut alienæ mendicitati opem ferret, ipsum mendicare*; str. 9). Ovaj dio govora Kunić je iskoristio kako bi ubacio još jedan dramatski detalj, a to je da je Carlo Rezzonico, plemenit i bogat čovjek, grad obilazio bosonog i u krpama (str. 9). Valja istaknuti još jednu dramsku sliku i to onu kada je čuo da je postao vrhovnim svećenikom i bosonog, suznih očiju skromno okrenutih prema zemlji, tiho zahvaljivao svetom Marku i Bogu (*ut audivit... summum pontificem factum, in illo ipso recentissimo effusissimoque gaudio totius civitatis, ipsam suo more, pedibus nudis, manibus pectori admotis, oculis præ voluptate collacrimantibus, præ modestia in terram defixis, tacite, suppliciter, venerabunde ad Sancti Marci gratulatum, Deoque gratias actum incedere quum videretis; lacrimas non tenuistis, atque agnovistis genus gratulationis dignum religione hujus urbis, dignum Pontificia*

sanctitate; str. 10). Kao rođeni Mlečanin Rezzonico zahvaljuje svetom Marku, zaštitniku Venecije i autoru najstarijeg i najkraćeg evanđelja.¹³⁶

Nakon privatnog života okreće se Kunić i javnom životu budućeg pape, odnosno onome što je radio po dužnosti. Kaže kako će proći kroz to iako su njegove službe svima poznate. Ovdje možemo zaključiti da to radi kako bi još dodatno pohvalio i istaknuo koliko je papa Klement XIII. značajan. Bio je upravitelj u Rietiju, a potom u Fanu (*Reate primum, deinde Fanum Fortunae praetor obtinuit*; str. 10). Na tom položaju nije bilo pritužbi i, kako mu priliči, sve je obavljao prema pravilima struke i kršćanske vrline te pravedno: *Nihil provincialis querelae auditum est unquam. Omnia perferebantur plena consilii, plena aequitatis, omnia exacta ad normam tum civilis scientiae, tum christianae virtutis* (str. 10). Kako sentenciozno navodi Kunić, to je uvijek važno kod upravljanja gradovima (*quae etiam in regendis civitatibus permultum valet*; str. 10). Zatim je u Rimu sjedio u kolegiju dvanaestorice odnosno u Kongregaciji Svetog konzulta među onima koji su imali najveću vlast, a to su bili kardinali i, kako Kunić kaže, ime su dobili prema konzultacijama tj. savjetovanjima (*cui nomen est factum a consultationibus*; str. 10). Njihov zadatak je bilo konzultiranje odnosno nadziranje odluka vezanih za Crkvu i njezine običaje. Na ovoj poziciji također nije bilo problema niti ikakvih sumnji da nešto radi kako ne treba: sve je odlučivao po pravu i zakonu, pažljivo slušajući, znalčki, marljivo i pobožno te pažljivo odvučujući (str. 10-11). Znamo, kako je navedeno u biografskom poglavlju gore, da je za svećenika zaređen 1731., da ga je papa Klement XII. 1737. imenovao kardinalom, dok ga kasnije papa Benedikt XIV. imenuje biskupom u Padovi, a to je vidljivo i u samom Kunićevom govoru: *Cardinalis a Clemente XII. episcopus Patavinus a Benedicto XIV. creatus est* (str. 11). Što se tiče obnašanja te kardinalske dužnosti, kao što se može pretpostaviti, sve je bilo izvanredno (*Cardinales actiones quales fuerint, si quis requirat, respondebo idem de omnibus: fuisse optimas & laudatissimas*; str. 11). Tu Kunić opet koristi priliku da pohvali skromnost samoga Klementa XIII. pritom ističući kako su svi vidjeli njegov značaj za Crkvu i njezin razvoj.

¹³⁶ „Marko, sv.“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39002>, 30.08.2023.

Spominje slučaj u Akvileji¹³⁷ (kada je 1751. ukinut Akvilejski patrijarhat zbog sukoba između Venecije i Austrije koje nisu mogle postići dogovor oko imenovanja metropolita) za koji kaže da nikada neće prestati biti predmetom hvale zbog njegove brige, domišljatosti, mudrosti da postigne željeni ishod (*Deus immortalis! Quanta expromenda fuit animi cura! quanta ingenii dexteritas! quanta consilii & sapientiae magnitudo in tanta mole sustinenda, gubernanda, ad eum, qui optabatur, exitum perducenda!* (str. 11). Ovdje uočavamo apostrofu *Deus immortalis!*, koju bismo isto tako mogli protumačiti kao uzvik, ako se prisjetimo Ciceronovog prvog govora za Katilinu koji započinje uzvikom *O tempora, o mores!*., a anaforički se spaja u cijeli niz ostalih uzvika riječju *quanta* čime se naglašava izvanrednost Klementovih osobina. Što se tiče razvoja Crkve, naglašava kako je za njegova biskupstva u Padovi jako uzdignuta i obogaćena (...*quae ad religionis cultum pertinerent (quo cultu etiam civium salus atque omnis felicitas continetur) administrari omnia tam accurate, tam sancte, tam auguste, se ac reliquum gregem curari tam diligenter a quo episcopale illud templum regali magnificentia exstrui magna ex parte, perfici, dedicari, auro, argento, omni supellectilis, omni ornamentorum genere locupletari; a quo ipsorum usibus ac salutem magnam copiam sacerdotum, vita & scientia sacerdotali praestantium, esse jam paratam...*; str. 12). U ovom dijelu govora vidimo motive iz Biblije gdje Kunić Klementa opisuje kao pastira koji čuva i brine se za svoje stado (...*timere suis ovibus; vocare, mittere, ire, atque accurrere periculi depulsores, custodem salutis.*; str. 12).

U nastavku govora Kunić još jače naglašava koliko je Rezzonico davao siromašnima i drugim potrebitima te kako je djelovao kao kardinal i biskup pritom ga i dalje nazivajući dobrim pastiror: *homo copiosissimus, amplissimo patrimonio, uberrimo sacerdotio praeditus, idem omnium frugalissimus, victus cultusque sui non solum splendori, sed etiam necessitati multa detrahens, ne suum misericordiae vectigal minueretur, brevi tempore, levanda aliorum paupertate, fiebat ipse pauperrimus, exhausta jam re, nondum exhausta largiendi pauperibus voluntate* (str. 13). Ne samo da je pomagao onima u Padovi, već i onima u drugim gradovima, selima i naseljima, postavljajući ljude koje je smatrao odanima. Ipak,

¹³⁷ Akvilejski patrijarhat, crkveno-političko područje. „Akvilejski patrijarhat“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1285>, 30.08.2023.

naglašava kako se on sam morao uvjeriti da je sve u redu: *Ipse praeterea, quasi quidam pater familias prudens atque attentus, obibat omnia, invisebat, inspiciebat quo loco res esset, quid operis fieret, quam sancte religio, quam studiose boni mores colerentur; num oves haberentur satis diligenter, num essent ipsae suis custodibus dicto audientes, num qua insolesceret, num qua deerrasset* (str. 13-14). Treba izdvojiti i objasniti ulogu koju ima *pater familias*.¹³⁸ Njegova klasična uloga je biti glava obitelji koji zapovijeda i upravlja, ali i vodi brigu o članovima svoje obitelji, a u ovom slučaju je to Klement XIII. odnosno biskup, kasnije i papa kao vrhovni svećenik koji se brine o svojoj „obitelji“ odnosno zajednici.

Iako se do sada po Kunićevom govoru može zaključiti koliko je cijenio papu Klementa, on je u nastavku otišao još detaljnije u njegov život i svakodnevicu, kako bi još jednom na drugačiji način naglasio koliko je on zaslužen na poziciji na kojoj je sada jer ne postoje mnogi koji bi učinili ono što je on činio svakodnevno. Fokus je stavio na prizore dok je Rezzonico služio mise te ono što je radio nakon njih. To je važno budući da je pokazao iskrenu brigu za duhovnu dobrobit drugih, a nije čest slučaj da to možemo jasno vidjeti kod vjerskih poglavara. Zapravo je pokušao opisati jedan njegov radni dan. Kako bi u ovom dijelu govora istaknuo koliko je Klement bio voljen i prihvaćen u narodu te koliko je bio dobar propovjednik i uporan pastir, opisuje divlji krajolik kroz koji je on, već star, prolazio da dopre do ljudi i koliko su ljudi hrlili na njegove mise (*Agite igitur, nisi molestum est, transferte animos vestros a Patavini agri nitore atque amoenitate ad eorum, quibus referta est illa dioecesis, montium squallorem, altitudinem, asperitatem. Contemplamini illos saltus, tam densos, tam horridos, dumeta, senticeta, rupes praeruptas, affixa in rupibus oppidula, devia, ardua, prope inaccessa; eo contendentem, atque enitentem equo, pedibus, quoquo modo potest, per longissimos callium amfractus, hominem sexagenarium, corporis infirmitatem animi robore sustentantem...*; str. 14). Navodi kako je sve bilo puno ljudi koji su bili fokusirani na ono što će on reći: *omnia ora in unum intenta, omnium animi paratissimi ad salutare divini verbi semen expiciendum, ad ea, quae diceret, sedulo facienda* (str. 14). Kunić zapravo u ovom dijelu govora naglašava još jednu Klementovu osobinu, a to je da je on bio

¹³⁸ „pater familias“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46979>, 30.08.2023.

vrstan govornik, da su njegovi govori bili jasni, plodni, puni snage, strasti, pravi i čisti: *Perspicuae, uberes, plenae roboris atque nervorum, conformatae ad evangelicam et apostolicam, id est veram et germanam formam eloquentiae* (str. 14-15). Kunić nam ovdje otkriva i svoj stav o govorništvu, a to je da govornička vještina (*eloquentia*) treba biti oblikovana prema stilu evanđelja odnosno apostolske poruke koja je jedina prava i istinska, što vidimo i iz drugih njegovih poznatih govora. Toliko je Rezzonico bio dobar govornik da su mnogi plakali slušajući njegove propovijedi više puta u danu. Kunić koristeći gradaciju želi dodatno naglasiti koliko je prvo sam Klement sa strašću govorio, a onda to prenosio i na svoje slušatelje (*Ardebat ipse, omnes inflammabat: fletus cooriebatur, voces divinarum misericordiam implorantium ac peccatorum veniam poscentium audiebantur*; str. 15). Kad bi on završio, čule bi se molbe za milosrđe i oproštenje grijeha ljudi koji su ga slušali. Već je spomenuto da je držao više propovijedi u danu, a osim toga je podučavao djecu (*Ipsae interim non cessare; eodem die iterum ac tertio concionari, salutari doctrina pueros imbuere, percontari, interrogare, omnia patientissime explanare, tradere, inculcare verbis ac sententiis, ad illius aetatae captum accomodatis*; str. 15). Na kraju ovog odlomka o šest do sedam sati radnog dana provedenog u crkvi, Kunić se dotiče i onoga što je Klement radio i kad bi završio s tim poslovima. Tada bi išao bolesnicima dati posljednju pomast, razgovarati s ljudima, ispovijedati, izmirivati i opominjati, razgovarati i moliti da se ne odbije prilika za spasenje itd. (...*domi, quae deinde agenda essent meditari; aegrotum aliquem invisere; sanctissimum Christi corpus ad moribundum deferre; aliquem, sicubi erat, vel inimicitias gerentem cum aliquo, vel quamcunque aliam ob causam nondum resipiscentem, alloqui separatim, orare, ne repudiarent oblatam salutis occasionem...*; str. 15). Spomenut ćemo i najvažniji dio u kršćanstvu, a to je podjela pričesti koja je nakon svih obaveza i samom Klementu pružala istinsko zadovoljstvo (*ipse sua manu divinissimum Christi corpus, cibum illum fortium, in quo omnis suavitas atque omnis bonorum copia continetur, amantissime porrigebat, solus tam multis, mira alacritate opus continuans, sudore diffluens, laborem prae voluptate non sentiens*; str. 15-16).

Na kraju govora Kunić se opet obraća kardinalima (*patres amplissimi*) pred kojima drži govor govoreći im da, iako je produžio svoj govor, smatra da je osoba poput Klementa takvo

nešto zaslužila i da se o njemu ne može govoriti ni premalo ni previše. Potom se opet obraća samom Klementu kojemu zapravo još jednom čestita na najvišoj časti i govori mu da će, dok je on na toj dužnosti, sve biti kako treba jer se to vidi po njegovom dosadašnjem načinu života (*fretus Tuis virtutibus, Tuaeque ista, orta ex tam laudabili totius vitae cursu, auctoritate; cuius auctoritatis exstat jam specimen pulcherrimum, ac praeclarissimum*; str. 17). U posljednjoj rečenici mu još jednom čestita te spominje čast i dostojanstvo kao i na početku (*fretus denique (ut paucis complectar omnia) hac ipsa, quam Tibi exiliter, pro mea tenuitate, pro tua virtute verissime sum gratulatus, summi honoris cum summa dignitate conjunctione: in qua multo maximum publicae felicitatis omen, ac praesentem potius causam, docti rei que publicae intelligentes viri statuerunt*; str. 17)

5.1. Proprietates orationis

Kunićev govor papi Klementu XIII. počasni je govor s elementima poticajnog održan u crkvi sv. Ignacija 1758. upravo iz razloga što je Klement odabran za papu što je on nevoljko prihvatio (...*dum se imparatum esse judicat*...; str. 7). Budući da je ovaj govor svečani, glavna karakteristika mu je uzvišeni stil, a cilj je naglasiti vrline i zadiviti, odnosno oduševiti one koji ga slušaju. Još jedna od karakteristika je spominjanje osobnih imena ili titula kako bi se dodatno naglasilo kome i o komu se govori. Kako bi se postiglo nagašavanje vrlina, potrebno je pričati priče i primjere iz stvarnog života osobe i sve ono za što je zaslužan onaj kome je govor namijenjen.

Što se tiče strukture govora, vidljiva je ona ranije spomenuta struktura koja se sastoji od uvoda, središnjeg dijela i zaključka. Kunić nas u ovaj govor uvodi na način da se odmah obraća slušateljima govoreći im o čemu će biti riječ. Postupno nadograđuje i povećava zainteresiranost slušatelja na način da sve više i više ulazi u intimu i detalje Klementova života. Pritom koristi svaki trenutak da ga pohvali i da istakne njegove vrline, ali naglašavajući njegovu skromnost. Na kraju, u zaključku sve to ponavlja i naglašava da je i to što je rekao premalo za čovjeka poput Klementa i ne samo da je zaslužio da se tako govori o njemu, nego je zaslužio da se govori i puno više, ali s obzirom na poziciju na koju je došao, njegova djela će govoriti o njemu i onima koji do sada nisu bili upoznati s time kakav je on čovjek. Dodatno još izražava pouzdanje da će njegovo papinstvo donijeti mnoga dobra

ljudima. U govoru možemo vidjeti Ciceronov utjecaj i s obzirom na duljinu rečenica kakve je i sam Ciceron koristio, ali i neke Ciceronove fraze i ideje.

Budući da je navedeno da je govor pisan uzvišenim stilom, valja naglasiti da takav stil obiluje figurama i tropima koji, osim što pomažu govorniku da se što bolje izrazi, predstavljaju ukras. To možemo povezati s ranije spomenutim azijskim stilom koji se koristio u antici, a on je upravo onaj koji je bogat ukrasima i stilskim izražajnim sredstvima. Kao Kunićevi uzori spominju se grčki autori Izokrat i Lizija, koji su pisali atičkim stilom te Ciceron koji piše kombinacijom stilova. Možemo zaključiti da je i sam Kunić očito koristio oba stila. Kao što je istaknuto i u samoj analizi, osim stilskih figura koristio je i opise i dramske prikaze kako bi naglasio osobine pape Klementa XIII. Ovaj govor dakako obiluje i raznim figurama i tropima pa će neki od njih biti navedeni i oprimjereni.

Asonanca¹³⁹ – *Quae quanquam sunt magna atque praeclara* (str. 4), *Agite igitur, nisi molestum est* (str. 14). Upotreba asonance doprinosi ritmu govora.

Anafora¹⁴⁰ - ...*summum honorem, summum imperium, summam inter homines potestatem* (str. 4), ...*quam libenter, quam cupide, quam sine mora dedit...* (str. 8), *quod viduitas, quo orbitas, quo solitudo, quo nuditas, quo egestas, quo omnis omnium* (str. 13). Osim što doprinosi ritmu teksta, anafora naglašava bit onoga o čemu ili kome se govori.

Anadiploza¹⁴¹ – ...*volunt gratulari. Gratulor quod ita...* (str. 4), *erumpat vox oratoris: in magna laetitia, laetitiae comes, gratulatio non desit* (str. 3). Cilj anadiploze je pojačati značaj izraza, a u navedenim primjerima ona pojačava Kunićevu čestitku papi Klementu XIII. i sreću zbog njegova izbora.

Aliteracija¹⁴² - ...*victus cultusque sui non solum splendori, sed etiam necessitati multa detrahens, ...* (str. 13), ...*quaesita recte factis, non alieno studio, aut suffragatione ulla delata,*

¹³⁹ Asonanca (figura dikcije): ponavljanje samoglasnika u riječi, stihu ili rečenici. Bagić, 2012: 72.

¹⁴⁰ Anafora (figura dikcije): ponavljanje iste riječi ili skupine riječi na počecima uzastopnih stihova, rečenica ili rečeničnih dijelova. Bagić, 2012: 33.

¹⁴¹ Anadiploza (figura konstrukcije): ponavljanje završne riječi ili skupine riječi jednog stiha ili rečenice na početku idućeg stiha ili rečenice. Bagić, 2012: 32.

¹⁴² Aliteracija (figura dikcije): ponavljanje suglasnika ili suglasničkih skupina. Bagić, 2012: 21.

quamvis obtinet viam suam ipsa per sese,..., (str. 4). Kao i asonanca, aliteracija doprinosi ritmu, ali i zvučnosti govora.

Asindet¹⁴³ – *Se ipsum videat, suos mores, suamque vitam confideret, quaerat, scrutetur, excutiat quam libet omnia, nihil inveniet non dignum loco, in quo illum collocavistis* (str. 7), *...controversiam gravem, inveteratam, magnis difficultatibus impeditam; explicatam, sedatam, sublatam...* (str. 11), *hoc est imbutus illa paterna atque avita ac pene insita suae gentis innocentia, bonitate, liberalitate; domesticarum virtutum spectator, ac prope jam aemulator* (str. 8). Asindet je jedna od ključnih figura u Kunićevu govoru budući da često nabraja nekolicinu vrlina kod Klementa. Iako su u posljednjem primjeru izdvojene samo tri, i vrline i ova stilska figura protežu se kroz cijeli govor i daju mu posebnu dinamiku.

Epiteti¹⁴⁴ - *...Beatissime Pater...* (str. 4), *...Cardinales amplissimi...* (str. 3). Kunić epitete u govoru koristi za one kojima se obraća, za kardinale i za Klementa i tako ih dodatno karakterizira.

Retoričko pitanje¹⁴⁵ – *Quid multa?* (str. 13), *Quid illa in templum deductio?* (str. 14), *Quid ille in pauperes paternus maternusque animi sensus, illa misericordia, bonitas, benignitas?* (str. 12). Ova figura služi tome da naglasi i istakne ono što slijedi u njoj ili nakon nje.

Hiperbola¹⁴⁶ – *...cujus imaginem hic propositam oculis cerno, quem absentem ita contemplor animo, tanquam si adesses...* (str. 4), *Contemplamini illos saltus, tam densos, tam horridos, dumeta, senticeta, rupes praeruptas, affixa in rupibus oppidula, devia, ardua, prope inaccessa; eo contententem, atque enitentem equo, pedibus, quoquo modo potest, per longissimos callium amfractus, hominem sexagenarium, corporis infirmitatem animi robore*

¹⁴³ Asindet: povezivanje riječi i rečenica bez upotrebe veznika. „asindet“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4185>, 30.08.2023.

¹⁴⁴ Epitet (figura riječi, trop): pridjev koji se dodaje imenici s ciljem naglašavanja. „Epitet“, *Wikipedia*, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Epitet>, 30.08.2023.

¹⁴⁵ Retoričko pitanje (figura misli): pitanje na koje se ne očekuje odgovor. Bagić, 2012: 271.

¹⁴⁶ Hiperbola (figura misli): naglašavanje ideje, emocije ili obavijesti pretjerivanjem. Bagić, 2012: 140.

sustentantem... (str. 14). Nije potrebno naglašavati ulogu hiperbole u Kunićevu govoru prepunom pohvala.

Klimaks¹⁴⁷ - *...erumpat vox oratoris: in magna laetitia, laetitiae comes, gratulatio non desit.* (str. 3), *...summum honorem, summum imperium, summam inter homines potestatem...* (str. 4), *...virum fortem, cui voluntas non desit, nancisci facultatem promovendae publicae utilitatis, fovendae virtutis comprimendae improbitatis, ipsius suae dignitatis praeclaris actionibus in singulos dies non modo illustrandae, verum etiam amplificandae* (str. 5). Ovo je stilska figura koja stvara efekt uzbuđenja jer je svaka sljedeća riječ ili izraz jači od prethodnih.

Antiteza¹⁴⁸ – *sed tamen privatim singuli, non publicae universi* (str. 3), *...virum nobilitate, opibus, famae celebritate florentem, sacco asperrimo indutum nudis pedibus incedere...* (str. 9). Kunić antitezu koristi opet kako bi na temelju dva naizgled različita pojma naglasio Klementove vrijednosti, osobito one evanđeoske.

Metafora¹⁴⁹ – *Ipsa aequitas, illo res judicante, judicare quodammodo, libram sustinere, expendere omnia, partiri, suum cuique tribuere videbatur* (str. 10-11), metafora je vage koja se odnosi na pravdu. Potom imamo dvije biblijske metafore s ovčicama iz Isusove parabole o dobrom pastiru koje su ranije pojašnjene...*timere suis ovibus; vocare, mittere, ire, atque, accurrere periculi depulsores, custodem salutis* (str. 12), *...bonus pastor suis ovibus curam impendebat Patavii...* (str. 13); kao i metafore vezane za pastira: *...propter instantem pastoris discessum tristes, ac moerentes...* (str. 16), *ne tantum pastori suo dolorem inureret* (str. 15), *talem pastorem non amare ardentissime ac ferre in oculis non potuerunt* (str. 12).

Govor bi se mogao protumačiti kao svojevrsna hiperbola budući da Kunić naglašava Klementove vrline koristeći različite riječi kako bi to što više naglasio, a time i postigao da

¹⁴⁷ Gradacija – klimaks (figura misli): postupno pojačavanje ili ublažavanje kakve predodžbe, emocije, misli ili ideje nizanjem značenjski bliskih izraza. Bagić, 2012: 126.

¹⁴⁸ Antiteza: tvrdnja koja se suprotstavlja, ali ujedno povezuje dva izraza ili pojma., „antiteza“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3123>, 30.08.2023.

¹⁴⁹ Metafora (figura riječi, trop): zamjenjivanje jedne riječi drugom prema značenjskoj srodnosti ili analogiji. Bagić, 2012: 186.

slušatelji i sam Klement shvate koja je to čast i odgovornost i da postati papa ne može svatko. Isto tako možemo i u ovom kratkom pregledu stilskih figura i tropa vidjeti da ih Kunić nije štedio, a sve u svrhu toga da istakne Klementa i njegove vrline prvenstveno njemu pa i drugima. Osim stilskih figura za naglašavanje je koristio i dramske prikaze koji su ranije u analizi spomenuti te metafore poput glave obitelji (*pater familias*) i pastira.

6. Zaključak

Na koncu možemo zaključiti kako je Kunićev govor papi Klementu XIII. puno više od samo počasnog ili poticajnog govora prilikom preuzimanja papinstva. Govor obiluje stilskim figurama i tropima koji shodno tome čine taj govor puno zanimljivijim. Da je ovaj govor vrijedan proučavanja, govore i izdanja na drugom kontinentu. Ipak, do sada su se proučavatelji Kunićeva života i njegova stvaralaštva bavili upravo ili samo njegovim životom općenito ili drugim književnim vrstama koje je pisao, dok su govori samo usput spomenuti. Premda su se mnogi pozabavili tematikom Kunićeva života i dalje postoji prostor za nadopunu i dodatno istraživanje. Osim Kunićeva života, u povijesti hrvatske književnosti potrebno je i dodatno proučavanje govora, i na hrvatskom, i na latinskom jeziku. U ovom radu zakoračili smo u razdoblje Kunićeva života s obzirom na povijesne okolnosti koje su se tada događale, kako u njegovu rodnom Dubrovniku, tako i u samom Rimu te smo ga s lakoćom mogli pratiti i pisati o njegovu životnu putu koji je tekao baš onako kako je povijest toga doba nalagala, a pritom se misli na tijek obrazovanja. Budući da je Kunić svoja djela pisao na latinskom jeziku, ne nedostaje sadržaja koji bi se trebao analizirati i prevoditi. Osim samih povijesnih okolnosti trebalo je napraviti i pregled na temelju književnoga razdoblja, u ovom slučaju prosvjetiteljstva, i njegova utjecaja na način i stil pisanja za vrijeme 18. stoljeća, kako u svijetu, tako i u Hrvatskoj. U ovom radu o Kunićevu govoru se utjecaj prosvjetiteljstva ogleda upravo u spoznaji vrijednosti kod čovjeka, u spoznaji da znanje nije najveća moć, da je vjera izuzetno bitna i da s obzirom na ono kako živimo, tako će nam biti vraćeno. Treba naglasiti da je ovo prva cjelokupna analiza jedina tiskanog Kunićeva govora u Hrvatskoj, a kako bi ona bila što pristupačnija i jednostavnija, drugima prvo je napravljen već spomenuti povijesni pregled, a tek onda sama sadržajna analiza rada. Čitatelji će po prvi puta imati cijeli sadržaj govora posvećenog papi Klementu XIII. na jednom mjestu s objašnjenjima zašto je nešto spomenuto i istaknuto. Osim detaljne analize ovoga govora, napravljen je i malo detaljniji popis ostalih Kunićevih govora. Postoje razne povijesne činjenice te razni motivi koje vežemo uz druge autore, kao naprimjer Cicerona, a doprinose boljem razumijevanju samog Kunića.

7. Literatura

- Bagić, Krešimir (2012). *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Beker, Miroslav (1997). *Kratka povijest antičke retorike*. Zagreb: Artresor naklada.
- Bratičević, Irena (2015). *Via virtutis I*. Zagreb: Ex libris.
- Foretić, Vinko (1980). *Povijest Dubrovnika do 1808. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matica Hrvatska.
- Frangeš, Ivo (1987). *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Gligo, Vedran (1983). *Govori protiv Turaka*. Split: Logos.
- Jelčić, Dubravko (1997). *Povijest hrvatske književnosti*, 2. izdanje, Zagreb: Naklada Pavičić.
- Meyer, Michel; Carrilho, Manuel Maria; Timmermans, Benoit (2008). *Povijest retorike od Grka do naših dana*. Zagreb: Disput.
- Novak, Slobodan Prosperov (2000). „Frančezarije“, *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb., str. 220.
- Škarić, Ivo (2000). *Temeljci suvremenog govorništva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škiljan, Dubravko (1996). *Leksikon antičkih autora*. Zagreb: Matica Hrvatska.

Mrežni izvori:

„Akvilejski patrijarhat“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1285>, 30.08.2023.

„Alembert, Jean Baptiste Le Rond d’“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1593>, 30.08.2023.

„Andreis, Fran Trankvil“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2601>, 30.08.2023.

„antiteza“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3123>, 30.08.2023.

„apostrofa“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3372>, 30.08.2023.

„Appendini, Francesco Maria“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3386>, 30.08.2023.

„asindet“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4185>, 30.08.2023.

„Beaumarchais“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6479>, 30.08.2023.

„Bernardin Frankopan“, *Wikipedija*, https://hr.wikipedia.org/wiki/Bernardin_Frankopan, 30.08.2023.

„Betondić, Josip“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=7340>, 30.08.2023.

„Bošković, Ruđer Josip“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=8948>, 30.08.2023.

„Bunić Vučić, Ivan“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=10183>, 30.08.2023.

„Corneille, Pierre“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=12492>, 30.08.2023.

„Defoe, Daniel“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=14202>, 30.08.2023.

„Descartes, René“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=14710>, 30.08.2023.

„Diderot, Denis“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14984>, 30.08.2023.

„Divnić, Juraj“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15532>, 30.08.2023.

„Đurđević, Ignjat“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=16932>, 30.08.2023.

„epitet“, *Wikipedia*, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Epitet>, 30.08.2023.

„Ferić, Đuro“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19288>, 30.08.2023.

„frančezarije“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=20404>, 30.08.2023.

„Goldoni, Carlo“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22536>, 30.08.2023.

„Gonzaga, Alojzije, sv.“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=69805>, 30.08.2023.

„Gotovac, Vlado“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22850>, 30.08.2023.

„Hermogen“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25169>, 30.08.2023.

„Izokrat“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28323>, 30.08.2023.

„jozefinizam“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29401>, 30.08.2023.

„Juraj iz Trapezunta“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=21738>, 30.08.2023.

„Kačić Miošić, Andrija“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29721>, 30.08.2023.

„Kanavelić, Petar“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30165>, 30.08.2023.

„Klement XIII.“ *The Cardinalis of the Holy Roman Church*. <https://cardinals.fiu.edu/bios1758.htm#Rezzonico>, 30.08.2023.

„Klement XIV.“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=31835>, 30.08.2023.

„Kožičić, Šimun“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33616>, 30.08.2023.

„Krilov, Ivan Andrejevič“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=33960>, 30.08.2023.

„La Fontaine, Jean de“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=35089>, 30.08.2023.

„Lessing, Gotthold Ephraim“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36168>, 30.08.2023.

„Lizija“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=36894>, 30.08.2023.

„Locke, John“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36944>, 30.08.2023.

„Maixner, Franjo“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38156>, 30.08.2023.

„Marko, sv.“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39002>, 30.08.2023.

„Molière“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41600>, 30.08.2023.

„Montesquieu, Charles Louis de Secondat, baron de la Brède et de“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=41799>, 30.08.2023.

„Paljetak, Luko“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=46350>, 30.08.2023.

„pater familias“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46979>, 30.08.2023.

„Posedarski“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49644>, 30.08.2023.

„prosvjetiteljstvo“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50722>, 30.08.2023.

„Racine, Jean“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51369>, 30.08.2023.

„Ramus, Petrus“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51778>, 30.08.2023.

„Relković, Matija Antun“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52390>, 30.08.2023.

„Rousseau, Jean-Jacques“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53500>, 30.08.2023.

„Stay, Benedikt“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57918>, 30.08.2023.

„Sveti Stanislav Kostka“, *Wikipedija*, https://hr.wikipedia.org/wiki/Stanislav_Kostka, 30.08.2023.

„Swift, Jonathan“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59180>, 30.08.2023.

„Tommaseo Niccolò“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61724>, 30.08.2023.

„Tudišić, Marin“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62623>, 30.08.2023.

„Voltaire“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=65298>, 30.08.2023.

„Vuk II. Krsto Frankopan“, *Wikipedija*, https://hr.wikipedia.org/wiki/Vuk_II._Krsto_Frankapan, 30.08.2023.

„Zamanja“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66790>, 30.08.2023.

„Zane, Bernardin“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66825>, 30.08.2023.

Bratičević, Irena (2013). „Kunić, Rajmund“, *Hrvatski biografski leksikon*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11420>, 30.08.2023.

Cicero: *In Catilinam Prima Oratio*. <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/cat1.shtml>, 02.09.2023.

Deanović, Mirko (1978). „Molière u povijesti dubrovačkog teatra 18. vijeka.“ *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, vol. 5 no. 1.: 121-125. <https://hrcak.srce.hr/file/150756>, 30.08.2023.

Gortan, Veljko (1978). „Hrvatski latinisti u XVIII stoljeću.“, *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, vol. 5 no. 1.: 5-13. <https://hrcak.srce.hr/file/150410>, 30.08.2023.

Jovanović, Lana (2022). *Povijesni pregled i razvoj retorike*, završni rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci. <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri%3A3185/datastream/PDF/view>, 30.08.2023.

Jovanović, Nenad (2016). „Antiturska iterata – ponovni pogled na hrvatsku renesansnu protutursku književnost“, *Colloquia Maruliana...*, vol. 25. no. 25.: 101-146. <https://hrcak.srce.hr/file/232450>, 30.08.2023.

Jukić, Ivana (2008). „U sjeni Hrvatske pragmatične sankcije“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 26.: 143-163. <https://hrcak.srce.hr/file/53504>, 30.08.2023.

Katava, Andrijana (2017). *Skripta-retorika* za kolegij „Govorništvo“ Elenmari Pletikos, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <https://www.scribd.com/doc/164321908/Skripta-Retorika>, 30.08.2023.

Korade, Mijo (1991). „Utjecaj rimskog kolegija u filozofskoj i znanstvenoj izobrazbi Dubrovčana“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, no. 29.: 173-178. <https://hrcak.srce.hr/file/349748>, 30.08.2023.

- Kunić, Rajmund *Clemente XIII. pontifice maximo renunciato oratio...*, Joannes Thomas Trattner, Vindobonae, 1758.
https://books.google.hr/books?id=MFdYAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 30.08.2023.
- Lenard, Matija (2016). „Latinski stihovi Rafaela Radelje“, *Latina et Graeca*, vol. 2, no. 29.: 65-99. <https://hrcak.srce.hr/file/329954>, 30.08.2023.
- Lupić, Ivan (2017). „Jaoh, a sada sve je inako«: o kritičkoj izdaji Gundulićeva Osmana“, *Colloquia Maruliana...*; 89-154. <https://hrcak.srce.hr/file/266128>, 30.08.2023.
- Musa, Šimun (2006). „Andrija Kačić Miošić i njegovi prosvjetiteljski i jezični prinosi“, *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 2 no. 2.: 249-258. <https://hrcak.srce.hr/file/26727>, 30.08.2023.
- Paljetak, Luko (1996). „Rajmund Kunić u salonu Marije Pizzeli“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, no. 34.: 185-195. <https://hrcak.srce.hr/file/348219>, 30.08.2023.
- Prgomet, Edita (2019). *Retorika- umijeće persuazije*, diplomski rad, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Osijek. <https://repozitorij.aukos.unios.hr/islandora/object/aukos:53/datastream/PDF/view>, 30.08.2023.
- Radić, Teo (2007). „Marko Tulije Ciceron „O dužnostima““, *Latina et Graeca*, vol. 2 no. 11, 2007; 99-102.. <https://hrcak.srce.hr/en/file/329689>, 30.08.2023.
- Sopta, Jozo (1996). „Književna ostavština Rajmunda Kunića sj (1719 - 1794) u Arhivu Male Braće u Dubrovniku“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, no. 34.: 9-29. <https://hrcak.srce.hr/file/348180>, 30.08.2023.
- Stojan, Slavica (1996). „Rajmund Kunić u talijanskoj književnoj kritici 19. stoljeća“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, no. 34.: 225-232. <https://hrcak.srce.hr/file/348227>, 30.08.2023.

Škiljan, Tamara (1991). „Osnovni pojmovi antičke retorike“, *Latina et Graeca*, vol. 1, no. 38.: 89-94. <https://hrcak.srce.hr/file/326380>, 30.08.2023.

Vekarić, Nenad (1996). „Podrijetlo Stjepana-Rajmunda Kunića“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, no. 34.: 193-215. <https://hrcak.srce.hr/file/348221>, 30.08.2023.

Velić, Danijel (2013). *Povijest Družbe Isusove od osnutka 1540. do ukinuća 1773.*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. <https://repositorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A1387/datastream/PDF/view>, 30.08.2023.